

Studia Neoaristotelica

Časopis pro analytickou scholastiku

ROČNÍK 13 (2016)

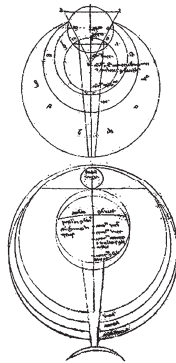
ČÍSLO 3

SERIES BOHEMOSLOVACA 1/1

Lukáš Lička

VNÍMÁNÍ, KAUZALITA A POZORNOST

ROGER BACON A PETR OLIVI

☞ Studie ☞

Studia Neoaristotelica

A Journal of Analytical Scholasticism

Published by

editiones scholasticae
Publisher of Scholastic Philosophy

&

University of South Bohemia
in České Budějovice
Faculty of Theology

Founder: Stanislav Sousedík

Editors: Daniel D. Novotný (Editor-in-Chief), Lukáš Novák

Editorial Board

Daniel D. Novotný (President), Petr Dvořák, Tomáš Machula, Lukáš Novák,
David Oderberg, David Svoboda, Peter Volek

Board of Editorial Advisors

Paul Richard Blum, Stephen Boulter, David Clemenson, Rolf Darge,
Costantino Esposito, Edward Feser, Štěpán Filip OP, James Franklin, Michael Gorman,
Jorge Gracia, Timothy J. McGrew, Daniel Heider, Rafael Hüntelmann,
Michal Chabada, Gyula Klima, Sven K. Knebel, Simo Knuuttila, Ulrich G. Leinsle,
Pavel Materna, Uwe Meixner, Tomáš Nejeschleba, Jan Palkoska, David Peroutka OCD,
Roberto Hoffmeister Pich, Edmund Runggaldier SJ, Jacob Schmutz, Prokop Sousedík,
Stanislav Sousedík, Karel Šprunk

Cover design & typography: L. Novák (using the Junicode typeface by Peter S. Baker)
Proofreading: S. Hanke Jarošová (English), E. Fuchsová (Czech), J. A. Čepelák (Latin)

Web: <http://neoaristotelica.eu/>; <http://pdcnct.org/studneoar>

Editorial correspondence:

Studia Neoaristotelica, Teologická fakulta Jihočeské univerzity
Kněžská 8, 370 01 České Budějovice, Czech Republic, Europe

E-mail: studia@skaut.org

Periodicity:

- 2 print issues per year in English
- free online Czech/Slovak series

See our websites for information on orders and pricing.

The journal is indexed by Philosophy Research Index, Scopus, ERIH, and Ulrich.

© 2016 University of South Bohemia

ISSN: 1214-8407 (Print)

ISSN: 1804-6843 (Online)

VNÍMÁNÍ, KAUZALITA A POZORNOST

ROGER BACON A PETR OLIVI

Lukáš Lička

1. Úvod

Robert Grosseteste v úvodu svého dílka *O duze*, které zkoumá vybrané optické problémy, zmiňuje dva možné přístupy k otázce vnímání zrakem:

Přírodní filosofové, kteří se dotýkají toho, co je v záležitosti zraku přirozené a pasivní, tvrdí, že vidění se uskutečňuje na základě intromise. Avšak matematikové a fyzikové zkoumající, co je nad přirozeností, kteří se dotýkají toho, co je v záležitosti zraku nad přirozeností a aktivní, tvrdí, že vidění se uskutečňuje na základě extramise.¹

Grossetesteho zmínka dobře ilustruje situaci středověkého učenice zabývajícího se smyslovým vnímáním na počátku 13. století (spis vznikl patrně počátkem 30. let): z řečtiny a arabštiny je nově překládáno množství filosofických textů a začíná být problematické vyznat se v naukách, které tyto texty přinášejí – zvláště proto, že si mnohdy protiřečí. Grosseteste zde navrhuje dělení teoretických uchopení zraku do dvou proudů: Zaprvé, přírodní filosofové (z nichž Grosseteste mohl znát Aristotela, Avicennu či Averroa) chápou zrak pasivně a domnívají se, že k vnímání dochází intromisí – tedy na základě toho, že zrak recipuje nějaké entity, které přicházejí zvenčí (*intus-suscipiendo*). Zadruhé, matematikové (jako Eukleidés či Al-Kindí) či učenci, kteří zkoumají přírodu z hlediska toho, co je nad ní (tedy novoplatonikové či křesťanští učenci jako Augustin), považují zrak za aktivní a vnímání je

¹ Robert Grosseteste, *De iride* (ed. Baur, 73): „Unde philosophi naturales tangentes id, quod est ex parte visus naturale et passivum, dicunt visum fieri intus-suscipiendo. Mathematici vero et physici considerantes ea, quae sunt supra naturam, tangentes id, quod est ex parte visus supra naturam et activum, dicunt visum fieri extramittendo.“ Spis *De iride* vznikl někdy ve 20. letech 13. století. Pro Grossetesteho optiku, teorii světla a vnímání viz např. David C. Lindberg, *Theories of Vision from al-Kindi to Kepler* (Chicago: University of Chicago Press, 1981), 94–102.

podle nich výsledkem extramise – tedy vycházení nějaké entity ze zraku (*extramittendo*).

Předmětem této studie budou dva konkrétní výklady zrakového vnímání, které v různých ohledech rozvíjejí dědictví řečených intelektuálních tradic. Tyto dvě teorie – v mnoha ohledech protichůdné – lze zrekonstruovat na základě děl Rogera Bacona a Petra Olivioho, dvou myslitelů náležících k františkánskému řádu, s nímž měl Grosseteste velmi úzké vztahy. Časově spadá vznik těchto teorií do 60.–80. let 13. století; od sepsání Grossetestova *De iride* je tedy dělí bezmála půlstoletí. Bacon a Olivi sice část své intelektuální dráhy strávili v Paříži (možná dokonce ve stejném františkánském konventu), jejich intelektuální profil je však velmi odlišný.²

Roger Bacon (1214/20–1292) usiluje o encyklopedickou moudrost a vzdělanostní reformu, a to obsáhnutím co největšího množství literatury dostupné v latinském kulturním okruhu jeho doby a zahrnutím těchto znalostí do rámce křesťanské vzdělanosti. V tomto úsilí mají významnou roli přírodní vědy v širokém slova smyslu – od aristotelské fyziky, přes arabské lékařství až po alchymii.³ Baconův přístup k protichůdným autoritám je velmi vstřícný – pokud je to možné, snaží se protichůdné nauky sjednotit a vyložit jako v jádru souhlasné. Tématem smyslového vnímání se Bacon zabývá v rámci svého pojednání *Perspectiva* (zařazeného jako 5. kniha jeho *Opus maius*) věnovaného optice, „nejkrásnější a neužitečnější z věd“.⁴ Zásadní roli – a to nejen při výkladu smyslového vnímání – má pro Bacona kauzální vztah mezi předmětem a zrakovým orgánem. Tento vztah navíc může sloužit jako

² Důvodem pro výběr právě těchto dvou autorů není pouze jejich ideová protichůdnost; kromě toho, že ilustrují dva přístupy k otázce vnímání běžné ve 13. století (aristotelsko-optický a augustinovský), lze také poukázat na faktický vztah obou autorů: Olivi zjevně měl k dispozici Baconovy texty a kriticky se s nimi vyrovnával. Na tento vliv poukázala již Katherine H. Tachau, *Vision and Certitude in the Age of Ockham. Optics, Epistemology and the Foundations of Semantics, 1250–1345* (Leiden: Brill, 1988), 40, pozn. 40; podrobnější rozbor této teze však bude třeba ještě vypracovat.

³ Pro přehled Baconova myšlení viz Theo Kobusch, *Filosofie vrcholného a pozdního středověku* (Praha: OIKOYMENH, 2013), 310–318; podrobněji Martin Pokorný, „Roger Bacon a zrod účinného slova“, in Roger Bacon, *De signis / O znacích* (Praha: OIKOYMENH, 2010), 7–109. Pro Baconův vztah k vědám viz sborník Jeremiah Hackett (ed.), *Roger Bacon and the Sciences. Commemorative Essays* (Leiden: Brill, 1997).

⁴ Roger Bacon, *Perspectiva* I, d. 1, c. 1 (ed. Lindberg, 4).

výkladový model pro všechny změny v přírodě, což Bacon podrobně rozvíjí ve svém díle *De multiplicatione specierum*.

Petr Olivi (asi 1248–1298)⁵ se na první pohled zabývá tradičnějšími tématy než Bacon – především teologickými a metafyzickými otázkami. Zvláštní roli v jeho myšlení hraje psychologie – zvl. kognitivní (problematika vzniku kognitivního aktu) a morální (problematika svobodné vůle). Oproti Baconovi, který při své snaze o syntézu přejímá z obskurní literatury příležitostně i vyložené povídky, je podtext Olivioho myšlení více kritický. Olivi se zdráhá přijímat určité teze jen proto, že je řekl Aristotelés, jemuž se bezmezně „věří jako bohu tohoto století“, a naopak pečlivě prověřuje základová přesvědčení jeho teorií. Kritikou nešetří ani vůči Augustinovi, jehož „není nutné následovat“ ve všem. Ztotožňovat knihu či zkoumání „jednoho Saracéna“ (tj. Alhacena) s optickou vědou samotnou je pak podle Olivioho vyložené modloslužebnictví. Smyslovému vnímání se Olivi věnuje v rozsáhlých kvestiích, které byly vydány jako součást jeho komentáře ke 2. knize *Sentencií*.⁶

Hlavním cílem této studie pak bude na konkrétních případech těchto dvou myslitelů poměřit středověké aktivní a pasivní teorie vnímání a srovnat jejich explanační sílu, a to především s ohledem na *kauzalitu předmětu* (jakožto fyzikálního rozměru vnímání) a na *pozornost smyslu* (jakožto psychického rozměru vnímání). Dříve než přistoupíme k výkladu jednotlivých teorií, zavedeme však několik pojmů a problémů týkajících se (středověkých) teorií percepce. Zaprvé nastíníme, jak lze s ohledem na smyslové vnímání chápat aktivitu (a pasivitu), a zadruhé předložíme dvě perspektivy, které lze zaujmout při zkoumání vnímání, a dva aspekty vnímání, na které je v důsledku toho kladen důraz.

Zaprvé, středověké teorie často bývají děleny na *pasivní* a *aktivní*. Z úvodní citace Grossetesteho by se mohlo zdát, že distinkce mezi aktivitou a pasivitou víceméně splývá s distinkcí mezi intromisí a extramisí. Takové chápání aktivity a pasivity je však příliš úzké – domnívám se, že tvrzení, že smysly

⁵ Pro přehled Olivioho myšlení viz Kobusch, *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*, 376–396. Širší intelektuální biografii překládá David Burr, *The Persecution of Peter Olivi* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1976).

⁶ Olivi, *Quaestiones in secundum librum Sententiarum*, q. 58 (ed. Jansen II, 482–484, 499).

jsou aktivní, může být interpretováno minimálně čtyřmi více či méně odlišnými způsoby:

- (1) Aktivita jako *extramise* – tento (již naznačený) smysl se týká především zraku: zrak je aktivní v tom smyslu, že při vnímání z něj něco vychází – ať zrakový paprsek eukleidovců, vnitřní světlo platoniků nebo *pneuma* galéniků.⁷
- (2) Aktivita jako *pozornost* – v tomto smyslu je smysl aktivní, protože při vzniku vnímání má zásadní roli zaměření pozornosti na předmět. Při vnímání jsou tedy zdůrazněny především jeho vnitřní subjektivní aspekty, které jsou dostupné především z hlediska první osoby.⁸
- (3) *Kauzální* aktivita – v tomto ohledu je aktivní to, co figuruje v kauzálním vztahu na místě příčiny. Smyslové mohutnosti (či samotná duše) jsou aktivní v tom smyslu, že jsou účinnou příčinou kognitivního aktu (ať už částečnou či úplnou).⁹
- (4) Aktivní *zpracování* přijaté informace – z tohoto hlediska jsou smysly činné proto, že zpracovávají a v určitém smyslu posuzují informace recipované z prostředí. Někteří autoři (např. Petr Auriol) tento typ

⁷ Aktivita v tomto smyslu se často vyskytuje v antických teoriích, ve středověku u latinských platoniků 12. století a – jak uvidíme níže – částečně také u optiků 13. století. Viz např. Katherine H. Tachau, „Approaching Medieval Scholars’ Treatment of Cognition“, in Pacheco, Maria Candida; Meirinhos, José Francisco Preto (eds.), *Intellect et imagination dans la philosophie médiévale* (Turnhout: Brepols, 2006), 13–21; či „Seeing as Action and Passion in the Thirteenth and Fourteenth Centuries“, in Hamburger, Jeffrey F.; Bouché, Anne-Marie (eds.), *The Mind’s Eye: Art and Theological Argument in the Middle Ages* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005), *passim*.

⁸ Role pozornosti se ve středověkých teoriích vnímání objevuje především u Augustinem ovlivněných myslitelů (především františkánů), ale i některých aristoteliků – viz např. José Filipe Silva, „Medieval Theories of Active Perception: An Overview“, in Silva, José Filipe; Yrjönsuuri, Mikko (eds.), *Active Perception in the History of Philosophy: From Plato to Modern Philosophy* (Dordrecht: Springer, 2014); částečně také Robert Pasnau, *Theories of Cognition in the Later Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), kap. 4.

⁹ V tomto smyslu s aktivitou smyslů počítají skotisté, latinští averroisté či raní jezuité – viz např. Daniel Heider, „Francisco de Toledo, Francisco Suárez, Manuel de Góis and Antonio Rubio on the Activity and Passivity of the External Senses“, in Heider, Daniel (ed.), *Cognitive Psychology in Early Jesuit Scholasticism* (Neunkirchen-Seelscheid: Editiones Scholasticae, 2016).

aktivity připisují již vnějším smyslům a chápou je jako vytvoření (či dotvoření) obsahu percepčního aktu.¹⁰

Mohlo by se zdát, že daná klasifikace je až příliš precizovaná a že některá pojetí aktivity ve skutečnosti splývají¹¹ – např. (2) pozornost a (3) kauzální aktivita smyslu by mohly vypovídat o téže události, přičemž rozdíl by spočíval pouze v tom, jestli ji popisujeme z hlediska první nebo třetí osoby. Je jistě pravda, že tyto dva modely percepční aktivity se většinou v rámci jedné teorie vyskytují spolu – pokud teorie klade důraz na pozornost, obvykle smyslu připisuje roli (minimálně částečně) příčiny percepčního aktu. Přesto však má smysl mezi těmito dvěma modely rozlišovat – jak se ukáže níže na příkladu Olivioho, zaměření pozornosti může být pochopeno jako duševní proces, který *předchází* kauzální činnosti smyslu při vytváření percepčního aktu a tudíž se od ní také odlišuje.

Na základě uvedené klasifikace pak lze konstatovat, že teorii Rogera Bacona je třeba chápat spíše jako pasivní – i když, jak uvidíme, částečně pracuje s extramisí (1), kauzální aktivitu klade takřka výhradně na stranu předmětu. Naopak teorie Petra Olivioho je vyloženě aktivní – především silně zdůrazňuje roli pozornosti (2) při vzniku percepčního aktu, navíc trvá na tom, že smysl je úplnou účinnou příčinou percepčního aktu (3). Srovnání Baconovy a Olivioho teorie proto může pro naše účely sloužit jako srovnání pasivní a aktivní teorie vnímání.

Zadruhé, chceme-li odpovědět na otázku, kdy dochází ke vnímání, záleží do určité míry na perspektivě, kterou zaujmeme. Zaujmeme-li perspektivu třetí osoby, zaměříme se především na kauzální interakce, které pozorovatele spojují s vnějším světem a vedou k vnímání (tj. především na kauzální působení předmětu na smysl). Výklad vnímání je pak veden především v kauzálních

¹⁰ Viz např. Lukáš Lička, „Perception and Objective Being: Peter Auriol on Perceptual Acts and their Objects“, *American Catholic Philosophical Quarterly* 90 (2016).

¹¹ Jednodušší klasifikaci aktivních teorií vnímání předkládají např. José Filipe Silva a Mikko Yrjönsuuri, „Introduction: The World as a Stereogram“, in Silva, José Filipe; Yrjönsuuri, Mikko (eds.), *Active Perception in the History of Philosophy: From Plato to Modern Philosophy* (Dordrecht: Springer, 2014), 3–4. Podle těchto autorů se buď jedná o aktivní *získání* informace (odpovídá zhruba uvedeným typům (1) a (2)), nebo aktivní *zpracování* informace (odpovídá zhruba typům (3) a (4)).

termínech. Zajímeme-li naopak perspektivu první osoby, potom je pro vnímání důležitější dynamika vědomí, zakoušení pozornosti a podobné prožitky dostupné především subjektivně. V takovém případě je důležitou součástí výkladu vnímání psychologický či fenomenologický popis.¹²

Výklad v této studii bude proto veden z hlediska otázky, jaké jsou nutné a postačující podmínky vzniku percepčního aktu (především vidění) – z obvyklých podmínek se pak zaměříme především na kauzalitu předmětu a pozornost smyslu. Jak bude doloženo, Bacon při výkladu vnímání zaujímá – především, byť nikoliv výhradně, a ve shodě s aristotelskou a optickou tradicí – perspektivu třetí osoby a zaměřuje se především na kauzální působení předmětu na smysl. Ačkoliv se dotýká některých duševních fenoménů týkajících se pozornosti, jeho obvyklou strategií je vysvětlit tyto zkušenosti z kauzálního hlediska. Olivi naopak mnohem více dbá – v augustinovském duchu – na perspektivu první osoby; zkušenost pozornosti má v jeho výkladu vnímání ústřední roli. Samozřejmě užívá také hledisko třetí osoby a vznik percepčního aktu se snaží vyložit v kauzálních termínech. Jeho silný důraz na aktivitu duše se zde však projevuje v tom, že kauzální roli při vzniku aktu odebírá předmětu a připisuje ji smyslové mohutnosti – jeho teorie proto musí čelit otázce, jakou mají vnější předměty při smyslovém vnímání úlohu.

Ve studii budeme postupovat následujícím způsobem: nejprve vyložíme jednak Baconovu teorii vnímání, jeho pojetí kauzality a role předmětu při vzniku vnímání (část 1), jednak Olivioho výklad vnímání, jeho pojetí pozornosti a kauzální roli mohutnosti (část 2). Následně budeme zkoumat, jak se teorie obou oponentů vyrovnají s možnými námitkami: zda je Bacon schopen zohlednit pozornost (část 3) a jak Olivi vysvětlí kauzální roli předmětu (část 4).

¹² Podobnou distinkci předkládá William Fish, *Philosophy of Perception: A Contemporary Introduction* (New York – London: Routledge, 2010), 1–3.

2. PASIVNÍ TEORIE VNÍMÁNÍ: ROGER BACON A KAUZALITA PŘEDMĚTU

Roger Bacon předložil výklad smyslového vnímání v rámci svého optického projektu.¹³ V jeho myšlení, jak se zdá, splývají smyslové mohutnosti s příslušnými tělesnými orgány: schopnost vnímat tedy není částí smyslové duše, ale spíše určitá funkce příslušné orgánové soustavy živého těla – podle Bacona se nedozvíme nic o vidění, pokud dostatečně neprozkoumáme anatomickou skladbu oka.¹⁴ Vnímání je tedy určitá událost, která se odehrává ve smyslových orgánech a k níž dochází na základě kauzálního vlivu, který smysl přijímá z vnějšího předmětu. Toto přesvědčení se pojí s představou, že smysl je *pasivní* a *receptivní* a kauzální aktivita spočívá na straně předmětu.

V čem však spočívá středověký pojem *kauzality*? Na tomto místě se zaměříme pouze na jeden typ kauzálního vztahu: na *účinnou* kauzalitu, která má ze 4 tradičních aristotelských typů příčin nejbližší tomu, co za kauzalitu považujeme dnes;¹⁵ a to na kauzalitu *akcidentální* (bude nás zajímat přenos kvalit, jako je barva nebo teplo, protože právě tento typ kauzality hraje roli ve vnímání). Kauzalita je ve středověku analyzována jako vztah mezi činnou entitou, tedy aktérem nebo činitelem (*agens*), a trpnou entitou, recipientem (*patiens*). Jako termíny kauzálního vztahu nevystupují (na rozdíl od moderního přístupu) události, ale ontologicky méně komplexní entity – individua (substance) jako nositelé určitých vlastností (*forem*). Kauzální působení je

¹³ Ze sekundární literatury k Baconově teorii vnímání lze uvést např. David C. Lindberg, *Roger Bacon and the Origins of Perspectiva in the Middle Ages* (Oxford: Oxford University Press, 1996), lxxviii–lxxxvii; Gareth B. Matthews, „A Medieval Theory of Vision“, in Machamer, Peter K.; Turnbull, Robert G. (eds.), *Studies in Perception: Interrelations in the History of Philosophy and Science* (Columbus: Ohio State University Press, 1978); či Tachau, *Vision and Certitude in the Age of Ockham*, kap. 1. Klasickou studií o teorii vnímání ve středověké optice je A. Mark Smith, „Getting the Big Picture in Perspectivist Optics“, *Isis* 72 (1982).

¹⁴ *Persp.* I, d. 2, c. 1 (ed. Lindberg, 20): „[...] *consideranda est compositio oculi, quia sine hoc nichil potest sciri de modo videndi.*“

¹⁵ Aristotelsko–scholastické pojetí účinné kauzality s moderním srovnává Tomáš Machula, *Causa efficiens: příčina účinná a princip kauzality mezi realismem a redukcionismem* (České Budějovice: Teologická fakulta JU, 2009).

pak chápáno jako „přenos“ forem z jednoho individua na druhé, během nějž činná entita předává trpné svůj účinek.

Bacon tomuto tématu věnuje celý spis (*De multiplicatione specierum*), v němž předkládá nauku o množení či šíření *species* (*multiplicatio* nebo *propagatio specierum*).¹⁶ Klíčový termín *species* je zde třeba chápat nikoliv v jeho běžném významu („druh“ jako ontologická kategorie), nýbrž jako „kauzální účinek“, resp. jako synonymum aristotelské formy. *Species* je podle Bacona „účinek činné entity“, který činná entita vysílá do trpné entity a skrze který může „z látky [recipienta] vyvést úplný účinek“.¹⁷

Kauzální působení tedy Bacon představuje v aristotelských kategoriích možnosti a uskutečnění. Aristotelsky zní také důvod, proč v přírodě vůbec k nějakým změnám dochází – činná entita se totiž snaží připodobnit (*assimilare*) trpnou entitu k sobě samé.¹⁸ Trpná entita – byť podléhá kauzálnímu působení – přísně vzato nepřijímá nic nového; spíše je naplněna či uskutečněna možnost (*potentia*), která v ní byla již dříve přítomna.¹⁹ Jinými slovy, kauzální účinek je „vyveden“ či vyvolán (*educere*) z látky trpné entity.

Pro výklad vnímání jsou důležité 2 aspekty Baconova pojetí kauzality: (i) představa kauzálního řetězce multiplikujících se *species* a (ii) přesvědčení, že *species* jsou bodové entity. Bacon zdůrazňuje, že (i) *species* se prostředím nešíří místním pohybem (tedy skrze změnu místa), nejsou to tělíska, která činná entita emituje na všechny strany. Jedná se spíše o kvalitativní změnu (*alteratio*) dané části prostředí.²⁰ K šíření kauzálního účinku dochází tak, že činná entita disponuje nějakou formou (je např. modrá) a působí na přilehlou

¹⁶ Rozbor této teorie podává např. David C. Lindberg, *Roger Bacon's Philosophy of Nature* (Oxford: Clarendon Press, 1983), xxxv–lxxi; v češtině Pokorný, „Roger Bacon a zrod účinného slova“, 79–86.

¹⁷ Roger Bacon, *De multiplicatione specierum* I, c. 1 (ed. Lindberg, 6): „[...] *species est primus effectus agentis [...] agens influat speciem in materiam patientis quatinus, per eam primo factam, possit educere de potentia materie effectum completum [...]*“

¹⁸ *Ibid.*: „[...] *agens intendit assimilare sibi patiens [...]*“. Bacon v této věci odkazuje na spis *O vzniku a zániku*, konkrétně viz Aristotelés, *De gener. et corr.* I, c. 7.

¹⁹ *DMS* I, c. 3 (ed. Lindberg, 46): „[...] *fiat generatio speciei [...] per veram immutationem et educationem de potentia activa materie patientis [...]*“.

²⁰ *DMS* I, c. 3 (ed. Lindberg, 44–56), viz také III, c. 1 (ed. Lindberg, 178–186).

část prostředí, resp. na jeho látku. Tato část prostředí působení pasivně přijímá a důsledkem je, že z látky této části je vyvolána forma (*species*), která je podobná původní formě a stává se nyní formou dané části prostředí. Proces se nezastavuje a samovolně pokračuje dále: *species* nyní jako nová činná entita působí na další k sobě přilehlou část prostředí a opět v ní vyvolá další sobě podobnou *species*. „Množení“ forem takto postupuje dále. Když dorazí až do části prostředí, která bezprostředně přiléhá k trpné entitě, vyvolá v ní poslední *species* v kauzálním řetězci účinek – z látky trpné entity vyvolá formu, která se stává novou (akcidentální) formou této entity.²¹

Samotné (ii) *species* je pak podle Bacona (který v tomto navazuje především na Alhacena) třeba chápat jako *body*.²² Kauzální účinek se šíří z každého bodu povrchu činné entity všemi směry, a to po přímých dráhách, které si můžeme představit jako paprsky. Kauzální účinky tedy z věcí „vyzařují“.²³ Tento „radiální“ model kauzality má svou roli právě v optice, protože umožňuje geometrický popis běžného vnímání i vnímání skrze odraz v zrcadlech (reflexi) a lom v čočkách (refrakci).

Svůj výklad kauzality jako multiplikace *species* pak Bacon ve spise *Perspectiva* aplikuje na problematiku smyslového vnímání: zatímco činnou entitou, která vysílá své kauzální účinky, je vnější předmět (resp. nějaká jeho vnímatelná kvalita; např. barva), trpnou entitou je smyslový orgán:

Zrak je pasivní mohutnost [...], a proto je třeba, aby byl připodobněn činné entitě, což je vnímatelné (*visibile*). Avšak podobnost činné entity (*similitudo agentis*) není nic jiného než *species* [...] Když se mezi *species* věci a zrakem nachází překážka, k vnímání nedojde; když jsou však všechny překážky odstraněny tak, aby *species* došla až do oka, tehdy věc vidíme.²⁴

²¹ Viz obecně *DMS* I, c. 3 a II, c. 1.

²² *Persp.* I, d. 9, c. 4 (ed. Lindberg, 140).

²³ Podle Bacona je pro výklad kauzality vhodné brát jako model šíření světla, protože je nám více zjevné než šíření jiných typů kauzálních účinků – viz *DMS* II, c. 1 (ed. Lindberg, 90–92).

²⁴ *Persp.* I, d. 5, c. 1 (ed. Lindberg, 60): „[...] *visus est virtus passiva* [...] *et ideo oportet quod assimiletur agenti quod est visibile. Sed similitudo agentis non est nisi species* [...] *cum obstaculum est inter speciem rei et visum, non fit visus, quando vero omne impedimentum amovetur, ut species ad oculum veniat, tunc videtur res.*“

Z uvedené citace je zjevné, že rámec Baconova výkladu vnímání je pasivní a víceméně aristotelský: vnímání je redukováno na kauzální působení vnějšího předmětu na orgán zraku, přičemž aktivita je připsána vnějšímu předmětu (ten je příčinou vnímání), kdežto zrak je pasivním recipientem. Podstatou vnímání je tedy – ve zcela aristotelském duchu – „*identifikace*“ či *asimilace poznávajícího a poznaného*: dochází k připodobnění (*assimilatio*) vnímajícího k vnímanému.²⁵

Jaké jsou tedy podmínky pro vznik percepčního aktu vidění? V citaci Bacon uvádí podmínku jedinou: recepci *species* ve zrakovém ústrojí. Je to zjevně podmínka *nutná*: pokud *species* věci nedorazí do oka, ke vnímání nedojde. Podle uvedené pasáže se navíc recepcce *species* zdá být i podmínkou *postačující*: pokud jsou překážky odstraněny a *species* dorazí do oka, dochází automaticky k vnímání. V části 3 však ukážeme, že pouhá recepcce *species* v orgánu ke vzniku percepčního aktu nepostačuje (jinak by vnímali i spící či mrtví): je zároveň nutné, aby orgán byl v takovém stavu, který mu umožňuje vykonávat jeho percepční funkci.

Bacon také pečlivě rozebírá další předpoklady vnímání mimo recepci *species* předmětu: předmět musí být osvětlen, naproti oku, v patřičné vzdálenosti, musí mít vnímatelnou velikost, hustota předmětu musí být větší než hustota prostředí, zrakové ústrojí musí být v dobré kondici etc.²⁶ Tyto požadavky zjevně nejsou ani tak nutnými podmínkami vnímání samotného, jako spíše předpoklady, které musejí být splněny, aby vnímání bylo dokonalé a věrohodné. Jedná se tedy o rozbor dalších kauzálních faktorů, které se podílejí na výsledné *kvalitě* vnímání: nejsou-li splněny, vnímání je buď narušeno a dochází ke smyslovému klamu, nebo v krajním případě k vnímání vůbec nedojde.

Zbývá zodpovědět, co je podle Bacona percepční akt a kde se odehrává. Kde a za jakých okolností je akt završen (*completur*)? Bacon podniká pečlivý anatomický rozbor zrakového ústrojí od rohovky po přední část mozku, který

²⁵ K aristotelskému pojetí poznání jako identifikace viz Lukáš Novák a Vlastimil Vohánka, *Kapitoly z epistemologie a noetiky* (Praha: Krystal OP, 2015), 33–40.

²⁶ *Persp.* I, d. 8–9 (ed. Lindberg, 108–144). Viz také Matthews, „A Medieval Theory of Vision“, 190–191.

je zajímavý z hlediska dějin vědy, ale který zde nemáme prostor podrobně sledovat. Pro naše účely stačí poznamenat, že do oka vstupují *species* barvy a světla.²⁷ Proces multiplikace *species* však nekončí na povrchu oka, nýbrž pokračuje skrze čočku (*humor glacialis*) a sklivec (*humor vitreus*). V oku je z jednotlivých bodových *species* rekonstruován²⁸ obraz předmětu, který následně putuje optickým nervem až do místa, kde se kříží nervy z obou očí (tzv. optické chiasma) a dále do mozku. Místem, kde se nachází percepční akt, nemohou být oči – neboť v tom případě bychom každou věc viděli dvakrát (v každém oku se zrekonstruovala jedna podoba téže věci). Percepční akt se proto podle Bacona nachází až v tzv. společném nervu (*nervus communis*), neboli v optickém chiasmatu, kde splynou *species* z obou očí.²⁹ Schopnost vidět (*virtus*) je tedy funkcí společného nervu – rozlévá se po celém zrakovém aparátu, takže je přítomna jak ve společném nervu (kde leží její pramen), tak v očích (které jsou nástroji nervu). Schopnost vnímat tedy není ani tak mohutností duše, ale spíše správnou funkcí orgánů, kterou ztrácíme, jsou-li orgány poškozeny.³⁰

Z dosud uvedeného by se zdálo, že podle Bacona je vnímání ryze *intromisní* (dochází k němu čistě na základě *species*, které se šíří od předmětu skrze orgán oka až do optického nervu) a smysl sám je tedy zcela pasivní (je pouhým recipientem kauzálního účinku předmětu). Bacon však příležitostně vznáší také tvrzení blížící se *extramisi* – *species* vycházejí nejen z vnějšího předmětu, ale i z oka samotného. Své *species* či účinky totiž podle Bacona nešíří pouze barvy a světlo, ale každá entita ve vesmíru – tedy i smysly.³¹ S touto tezí se do Baconovy teorie dostává určitá nekoherence: je zde znatelné napětí mezi celkovým *intromisním* rámcem a občasnými příklony k *extramisi*. Toto na-

²⁷ *Persp.* I, d. 5, c. 1 (ed. Lindberg, 60–62).

²⁸ Detailně tuto rekonstrukci rozebírá Lindberg, *Roger Bacon and the Origins of Perspectiva in the Middle Ages*, lxxv–lxxviii.

²⁹ *Persp.* I, d. 5, c. 2–3 (ed. Lindberg, 62–68).

³⁰ *Persp.* I, d. 5, c. 2 (ed. Lindberg, 62–64).

³¹ Viz *DMS* I, c. 2 (ed. Lindberg, 32); *Persp.* I, d. 7, c. 2 (ed. Lindberg, 100); I, d. 7, c. 4 (104); I, d. 9, c. 1 (130).

pětí zjevně pramení z Baconova úsilí po sjednocení protichůdných optických autorit, které se snaží interpretovat takovým způsobem, aby byly v souladu.³²

Bacon se tak např. snaží otupit ostří kritiků extramise – když někteří učenci (jako Alhacen, Avicenna či Averroes) vyvraceli extramisi, neodmítali podle Bacona tezi, že oči vytvářejí svá *species* (*non sunt contra generationem speciei visus*), ale silnější tezi postulující jakési těleso (*aliquod corpus*), které by vycházelo z oka, šířilo se až k předmětu, uvolňovalo (*raperet*) by jeho *species* a přinášelo (*reportaret*) by ji zpět k oku.³³ „*Species* zraku“ však podle Bacona nejsou nutnou podmínkou toho, že z vnějších předmětů vycházejí jejich *species* – ty jsou „vypouštěny“ samy od sebe a vesmír je tak protkán hustou sítí kauzálního působení.

Bacon však soudí, že *species* zraku mají určitou specifickou roli při smyslovém vnímání. Důsledkem toho, že zrak šíří svá *species*, je proměna či zušlechťení či zjemnění přilehlého prostředí (*alteret medium ac nobilitet*). *Species*, která se šíří z předmětu, je vůči zrakovému orgánu (jakožto oduševnělé látce) ontologicky méně ušlechtilá. Když však vstupuje do prostředí zušlechťeného skrze *species* zraku, stává se *species* předmětu souměřitelnou (*proportionale*) vůči oku, může do něj vstoupit a kauzálně na něj působit.³⁴

Na počátku studie jsme extramisi prohlásili za jedno z možných pojetí aktivity smyslů. Znamená to, že Bacon ve skutečnosti předkládá aktivní teorii vnímání? Baconovu synkretismu zřejmě nejvíce vyhovovala kompromisní pozice – na jednom místě poznamenává, že „znalci Aristotelovy filosofie

³² Bacon sám se ostatně k takovému synkretismu doznává, když podotýká, že se ve svém optickém pojednání rozhodl nenapodobovat jediného autora, ale ze všech vybrat to nejlepší: „[...] *decrevi quod non imitarer unum auctorem, sed ab omnibus eligerem electiores sententias.*“ – *Op. tert.* (ed. Duhem, 75). Viz také Lindberg, *Theories of Vision from al-Kindi to Kepler*, 114–116 či Lindberg, *Roger Bacon and the Origins of Perspectiva in the Middle Ages*, lxxxiii–lxxxvi. Podobný kompromis mezi intromisí a extramisí se objevuje také u Baconova mladšího spolubratra Jana Peckhama – viz Peckham, *Tractatus de perspectiva*, c. 4 (ed. Lindberg, 36–42).

³³ *Persp.* I, d. 7, c. 3 (ed. Lindberg, 102). K daným kritikám extramise viz Lindberg, *Theories of Vision from al-Kindi to Kepler*, 44–49 (Avicenna), 53–54 (Averroes), 61–67 (Alhacen).

³⁴ Zdá se, že Baconova teze o extramisí zrakové *species* je určitou odpovědí na augustinovský argument nadřazenosti duše nad tělesným světem, podle nějž tělesné předměty nemohou kauzálně působit na duševní mohutnosti. (Argument představíme níže na příkladu Olivioho.) Je pravděpodobné, že se Bacon s takovým typem argumentace setkal během svého pobytu mezi františkány.

a zvláště optiky soudí, že zrak je schopnost aktivní i pasivní“.³⁵ Je však třeba zdůraznit, že zmínky o extramisi zrakové síly jsou u Bacona spíše sporadické a často mají podobu *ad hoc* vysvětlení konkrétních fenoménů. Nejedná se o plnokrevnou extramisi teorii, podle níž by zrakový paprsek vycházející z očí byl výchozí a nutnou podmínkou celého procesu vidění. Smyslu Bacon explicitně nepřipisuje kauzální roli při vzniku percepčního aktu; smysl pouze „pomáhá“ *species* předmětu v její činnosti. Postulát *species* vycházejících z očí je tedy zřejmě třeba chápat jako rozšíření jedné ze spolupodmínek vnímání – dobré kondice oka. Účinnou příčinou vnímání zůstává předmět a jeho *species* a Baconovu teorii lze považovat spíše za pasivní.

Percepční akt je v Baconově teorii stav společného nervu, do něž dorazily *species* vnějšího předmětu z obou očí a splynuly zde v jediný „obraz“ věci. Vidění je – přísně vzato – pouhá přítomnost *species* v optickém chiasmatu. Znamená to však, že pokud je ve zrakovém ústrojí přítomna *species*, automaticky z toho vyplývá, že vidíme? Je vnímání kauzálně determinovaný, téměř „mechanický“ proces? K těmto otázkám se vrátíme v oddíle 4.

3. AKTIVNÍ TEORIE VNÍMÁNÍ:

PETR OLIVI A POZORNOST SMYSLU

Baconův současník Petr Olivi také věnoval mnoho úsilí vypracování teorie smyslového vnímání.³⁶ Na rozdíl od Bacona se však neinspiroval Aristotelem či arabskou optikou, ale spíše Augustinem.

Předně je třeba podotknout, že Olivi má větší sklony k dualistickému chápání člověka a světa než jeho více aristotelští současníci. Je přesvědčen, že existují dvě ontologické sféry: tělesná (*corporale*) a spirituální (*spirituale*), přičemž rozdíl mezi nimi je dán na základě dvou kritérií: rozprostraněnosti a životnosti. Zatímco kameny, stoly a modré tužky jsou rozprostraněné

³⁵ *Persp.* I, d. 7, c. 3 (ed. Lindberg, 104).

³⁶ Z literatury k tomuto tématu lze uvést Tachau, *Vision and Certitude in the Age of Ockham*, 39–54; Pasnau, *Theories of Cognition in the Later Middle Ages*, 130–134, 168–181; José Filipe Silva a Juhana Toivanen, „The Active Nature of the Soul in Sense Perception: Robert Kilwardby and Peter Olivi“, *Vivarium* 48 (2011); Juhana Toivanen, *Perception and the Internal Senses: Peter of John Olivi on the Cognitive Functions of the Sensitive Soul* (Leiden: Brill, 2013), zvl. kap. 5–8.

a neživé – a tudíž tělesné; duše (ve smyslu: principy vitálních funkcí) rostlin, živočichů či lidí jsou nerozprostraněné a živé – a tudíž spirituální.³⁷ Na poli teorie vnímání se tyto dualistické intuice projevují tak, že Olivi pečlivě rozlišuje mezi smyslovými *orgány* (tedy částmi těla, jako jsou oko nebo optické nervy) a smyslovými *mohutnostmi* (tedy částmi smyslové duše, které se však nacházejí v těchto orgánech). Zatímco orgány jsou tělesné, mohutnosti jsou povahy spirituální.³⁸ Vnímání je pak vitálním aktem, a proto se odehrává nikoliv ve smyslových orgánech, nýbrž v jejich mohutnostech.

Co se týče Olivioho výkladu vnímání, jeho velká část je věnována kritice různých variant pasivních teorií percepce. Když předkládá svou aktivní teorii vnímání, jeho primární motivy jsou – možná překvapivě – morální. Olivi je totiž přesvědčen, že pasivita a receptivnost smyslů by mohly *per analogiam* vést k tezi o pasivitě vůle, což by ovšem ohrožovalo její svobodu. Abychom zachovali svobodu vůle (a „lidskou důstojnost“, ba „všechno dobro“, dodává Olivi), měli bychom vůli považovat za aktivní mohutnost. V důsledku toho je třeba jako aktivní chápat i kognitivní mohutnosti, tedy i smysly.³⁹

Olivioho kritika pasivních teorií vnímání je velice pečlivá a rozsáhlá,⁴⁰ v jejím jádru však leží dva argumenty. První argument poukazuje na zmíněnou ontologickou nadřazenost duše nad tělem, kterou prohlašuje za důvod, proč předměty nemohou kauzálně působit na duševní mohutnosti. Výše jsme viděli, že středověké pojetí kauzality předpokládá, že činná entita si nějak podmaňuje trpnou a připodobňuje ji k sobě. Olivi se proto domnívá, že tělesný předmět (*corporale*) nemůže vyvíjet kauzální vliv na duševní mohutnost,

³⁷ Viz např. *Sent.* II, q. 72 (ed. Jansen III, 18–27), téma rozebírá podrobněji Toivanen, *Perception and the Internal Senses*, kap. 1. Jak upozorňuje Toivanen (*ibid.*, 33–38), jednoduchost v Olivioho pojetí umožňuje různé stupně a neimplikuje nutně nedělitelnost: zatímco Bůh je absolutně jednoduchý a neobsahuje žádné části, lidská duše je jednoduchá v tom ohledu, že nemá žádné rozměry; přesto však má části – své mohutnosti.

³⁸ Mohutnost (*potentia* nebo *virtus*) je zhruba to, čím se liší živé tělo od mrtvého: je to jméno pro určitou jasně vymezenou duševní schopnost, která umožňuje provádět nějaké funkce (např. kognitivní).

³⁹ *Sent.* II, q. 58 (ed. Jansen II, 477–478).

⁴⁰ Viz *ibid.*, 461–515, rozbor této kritiky podává Toivanen, *Perception and the Internal Senses*, 119–135.

kteřá je spirituální povahy (*spirituale*). Účinnou příčinou percepčního aktu proto musí být mohutnost sama.⁴¹ Druhý typ argumentace proti pasivním teoriím poukazuje na intersubjektivně zakoušený fenomén pozornosti. Olivi tvrdí, že součástí naší subjektivní percepční zkušenosti je prožitek „napínání mohutnosti směrem k objektu“ (*protensio ipsius potentiae ad obiectum*) či „důrazná snaha mohutnosti dosáhnout vnímání“ (*vehemens conatus ipsius ad sentiendum*). Pokud by však vnímání bylo determinované kauzálním působením vnějšího předmětu na mohutnost, nic takového bychom nezakoušeli.⁴²

Výchozím bodem Olivioho teorie percepcce je proto přesvědčení o aktivitě smyslových mohutností při vnímání: domnívá se, že každému aktu vnímání předchází tzv. *aspectus*.⁴³ Co je tento *aspectus*? „Aby to snadněji pochopili i nevzdělání“, přirovnává Olivi kognitivní mohutnost ke kusu železa. Železo ve svém surovém stavu je kus beztvaré a zavlnuté hmoty – když se však vyklepou a „natáhnou“ jeho části, naostří se do podoby meče. Stejně tak naše kognitivní mohutnost je někdy „do sebe zavlnutá“ (*in se involuta*) a není „napnutá“ k žádnému předmětu. Někdy se však kognitivní mohutnost „natáhne“ (*protenditur*) a „zaostří se tak, že je ostře napjatá směrem k nějakému svému předmětu“ (*acuitur quod est acute ad aliquod sibi obiectum intenta*). Právě toto „zaostření“ mohutnosti Olivio nazývá *aspectus*.⁴⁴ Jak již začíná být zjevné, tento duševní proces můžeme chápat jako zaměření pozornosti.

Samotné zaměření pozornosti však ještě není kognitivním aktem, nýbrž aktu nutně předchází:

„Kognitivní mohutnost nemůže přejít ke kognitivní činnosti, pokud se nejprve aktuálně nenapjala (*intendat*) směrem k předmětu: a to tak,

⁴¹ *Sent.* II, q. 58 (ed. Jansen II, 437–461); II, q. 72 (ed. Jansen III, 18–27). Tento argument se běžně vyskytoval u Augustinem ovlivněných myslitelů – viz Silva, „Medieval Theories of Active Perception: An Overview“. V pozdější scholastické filosofii se tímto problémem tzv. ascendenční kauzality zabývali rovněž aristotelikové – viz např. Daniel Heider, „Suárezova teorie vzniku *species sensibilis* a kognitivního aktu vnějších smyslů v kontextu středověké a renesanční filosofie“, *Organon F* 22 (2015): 234–239.

⁴² *Sent.* II, q. 58 (ed. Jansen II, 466); q. 72 (ed. Jansen III, 24).

⁴³ Termín analyzuje Toivanen, *Perception and the Internal Senses*, 151–161; viz také Pasnau, *Theories of Cognition in the Later Middle Ages*, 130–134, 168–181.

⁴⁴ *Sent.* II, q. 73 (ed. Jansen III, 63–64).

že *aspectus* jejího napětí (*intentio*) je k němu aktuálně obrácen a na něj namířen.⁴⁵

Zaměření pozornosti má tedy zásadní význam pro to, aby vůbec došlo k vnímání. *Aspectus* proto můžeme považovat za *nutnou podmínku* kognitivního aktu. Pokud totiž kognitivní mohutnosti nejsou schopny se na nic zaměřit, mohutnost nemůže přejít k aktu a nedojde tedy k vnímání (Olivi uvádí jako příklad takové situace dítě v děloze matky na počátku vývoje či člověka ve velmi hlubokém spánku).⁴⁶

Aspectus se podle Olivioho může různě „pohybovat“: může „přejít“ od jednoho předmětu směrem za něj (*in ultra transire*) či „přecházet postupně“ (*successive transire*) od nejbližšího k nejbzdálenějšímu předmětu. Může se také „roztahovat“ nebo „zvětšovat“ (*dilatare et ampliare*), pokud se zaměříme na velký povrch, nebo se naopak „omezit“ či „soustředit“ (*restringi et coadunari*), pokud se zaměříme jen na jednu jeho část.⁴⁷ Při vnímání příliš velké věci zrakový *aspectus* kmitá a její uchopení je postupné.⁴⁸ Pozornost je tedy určena umístěním věci v prostoru a pro její popis Olivi užívá termínů vyjadřujících místo a pohyb.⁴⁹

Pozornost se vyznačuje dynamikou, kterou čerpá z vůle „hýbající mohutnostmi“.⁵⁰ Pohyb pozornosti je proto volní záležitostí. Při vnímání však zakoušíme i moment určité „vnucenosti“: Olivi to vysvětluje tak, že pokud

⁴⁵ *Sent.* II, q. 72 (ed. Jansen III, 9): „[...] *potentia cognitiva* [...] *non potest in actionem cognitivam exire, nisi prius intendat actualiter in obiectum, ita quod aspectus suae intentionis sit actualiter conversus et directus in illud.*“

⁴⁶ *Sent.* II, q. 59 (ed. Jansen II, 552).

⁴⁷ *Sent.* II, q. 73 (ed. Jansen III, 66).

⁴⁸ Olivi, *Quodlibeta quinque*, I, q. 4 (ed. Defraia, 17).

⁴⁹ Olivioho teorie připomíná jeden z moderních přístupů k problematice pozornosti, který používá metaforu „reflektoru pozornosti“ (attentional spotlight) – viz Christopher Mole, „Attention“, in Zalta, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2013 Edition)*, §2.7. Olivioho terminologie je zjevně ovlivněna extramisní tradicí v optice. Jeho pojem *aspectus* je „dematerializovanou“ verzí zrakových paprsků platoniků. Olivi sám si je tohoto vlivu vědom – viz *Sent.* II, q. 26 (ed. Jansen I, 452); q. 58 (ed. Jansen II, 488, 499). Na tento historický vliv zatím nebylo v sekundární literatuře dostatečně poukázáno a bude jej třeba ještě rozpracovat.

⁵⁰ *Sent.* II, q. 72 (ed. Jansen III, 26); q. 73 (ed. Jansen III, 66). Olivi říká, že vůle je přímo *účinnou příčinou* pozornosti.

se pozornosti během jejího přecházení po prostředí postaví do cesty nějaký předmět, je tímto předmětem fixována, načež následuje kognitivní akt, kterým tento předmět uchopujeme. Olivimu se v tomto daří vyhnout se nutnosti počítat s kauzálním působením předmětu na mohutnost. Když vidíme modrou tužku, není tomu tak proto, že by tato modrá tužka *zapříčinila* náš percepční akt. Podle Olivioho se věci mají spíše tak, že naše pozornost přecházela po okolí jako reflektor, a když se před ní vyskytla tužka, která pozornost zafixovala, naše mohutnost vytvořila akt vnímání této tužky.

Jak bylo uvedeno, *aspectus* je *nutnou* podmínkou percepčního aktu – je však také podmínkou *postačující*? Jinými slovy, postačuje k vnímání *pouhá* pozornost? A jak ze zaměření pozornosti vzniká akt vnímání? Odpověď lze nalézt v pasáži, kde Olivi tvrdí, že ve skutečnosti mohutnosti mají dvojí *aspectus*. Zaprvé je zde „nevymezená pozornost“ (*aspectus indeterminatus*).⁵¹ Tu zakoušíme např. tehdy, pokud naše oko zůstane bdělé i za zavřenými víčky, případně pokud sice napínáme zrak, ale vzniku aktu vnímání zabrání něco vnějšího (temnota prostředí nebo překážka). Zadruhé existuje „vymezená pozornost“ (*aspectus determinatus*), která vzniká z té nevymezené, pokud je přítomen předmět, který by daný *aspectus* zafixoval a pozornost tak vymezil.⁵² Olivi zde tedy rozlišuje mezi dvěma typy pozornosti: První typ odpovídá bdělosti či všímavosti duševních mohutností, které vykazují v normálním bdělém stavu. Druhý typ souvisí se „zaostřováním“ pozornosti a její selektivitou: v tomto případě si mohutnost vybrala jeden předmět a spočinula u něj.

Pro ilustraci této distinkce Olivi předkládá následující myšlenkový experiment „člověka před stvořením“:

Předpokládejme, že by dříve než všechno ostatní byl stvořen jediný člověk s otevřenými očima a ten by se vši silou snažil napnout oči k vnímání, jako by venku bylo něco k vidění. Zajisté by tehdy jeho *aspectus* nebyl usměrněn (*terminaretur*)⁵³ nějakým vnějším předmětem, ani by [k tomuto předmětu] nebyl vymezeně unášen (*determinate ferretur*).

⁵¹ Jinde Olivi hovoří o latentní (*occulta conversio*) nebo o obecné pozornosti (*aspectus generalis*). Viz pozn. 69.

⁵² *Sent.* II, q. 73 (ed. Jansen III: 68–69).

⁵³ K „usměrnění“ (*terminatio*) pozornosti a aktu předmětem se vrátíme v části 4.

A pokud by o chvíli později byly stvořeny všechny vnější věci tak, jak jsou nyní, tím samým by se první *aspectus* oka vymezil [směrem] k vnějším předmětům.⁵⁴

Na této pasáži lze demonstrovat několik zásadních tezí Olivioho teorie percepcí:

Zprvée, jak vidno, *aspectus* (či zaměření pozornosti) není postačující podmínkou aktu. Hypotetický člověk vznášející se ve vakuu těsně před stvořením může do omrzení napínat zrak: v jeho mohutnosti je sice *aspectus*, ale pouze nevyomezený. Jelikož zatím neexistuje žádný předmět, který by mohl vidět, jeho zraková mohutnost nepřejde do kognitivního aktu. Aby vznikl ve smyslech akt vnímání, musí být splněny další podmínky: Olivio zde uvádí především přítomnost předmětu, tedy nějaké věci, která „zafixuje“ pozornost. Dále jsou nutné průhlednost a osvětlení prostředí, jinde uvádí také dobrou kondici smyslového orgánu.⁵⁵

Zadruhé se však v této pasáži ukazuje, že pozornost je při vnímání primární – a je zásadnější než kauzální vliv předmětu. I kdyby neexistovaly žádné vnější předměty (a tedy ani žádný kauzální vliv na smyslové orgány), člověk ve vakuu by se přesto mohl pokoušet zaměřovat pozornost. V naší mysli je stále přítomná určitá bazální míra pozornosti, jejíž intenzitu může kognitivní aktér svou vůlí zvyšovat, a to nezávisle na stavu vnějšího světa. Pozornost je tedy při vzniku vnímání něčím výchozím a primárním.

Zatřetí, v pasáži se naznačuje, jak probíhá přechod od pozornosti k aktu vnímání. Jak bylo ukázáno výše, zaměřování pozornosti je většinou otázkou

⁵⁴ *Ibid.*, 69: „[...] *detur quod solus homo apertis oculis esset ante omnia creatus et sic toto conatu niteretur per oculos intendere ad videndum acsi essent visibilia extra: constat quod tunc aspectus eius non terminaretur nec determinate ferretur in aliquod extrinsecum obiectum, et si paulo post omnia exteriora sicut nunc sunt crearentur, eo ipso primus aspectus oculi determinaretur ad obiecta exteriora.*“ Příklad připomíná slavný Avicennův myšlenkový experiment se vznášejícím se člověkem – viz Avicenna, *De an.* I, c. 1 (ed. Van Riet I: 36–37); V, c. 7 (ed. Van Riet II: 162–163); viz také Dag Nikolaus Hasse, *Avicenna's De Anima in the Latin West: The Formation of a Peripatetic Philosophy of the Soul, 1160–1300* (London: The Warburg Institute, 2000), 80–92 či Kobusch, *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*, 242–244; Olivioho variantu argumentu rozebírá Juhana Toivanen, „The Fate of the Flying Man: Medieval Reception of Avicenna's Thought Experiment“, in *Oxford Studies in Medieval Philosophy*, ed. R. Pasnau (Oxford University Press, 2015), vol. III: 86–94.

⁵⁵ *Sent.* II, q. 74 (ed. Jansen III: 113).

vůle (*aspectus* má za účinnou příčinu právě vůli). To však neznamená, že by čistě volní aktivitou bylo i vnímání. Nejsou-li přítomny předměty, nemůže si člověk „přikázat“ jejich vnímání. Avšak ve chvíli, kdy jsou v uvedeném scénáři stvořeny všechny ostatní věci, touto událostí samou (*eo ipso*) se *aspectus* člověka determinuje (je fixován předmětem, který se nově ocitá v jeho zorném poli) a vzniká akt vnímání. Ke vnímání dochází ve chvíli, kdy má mohutnost zaměřenou pozornost a zároveň je přítomen předmět.⁵⁶ Jak se ukáže dále, účinnou příčinou aktu vnímání je sama mohutnost.

Máme-li shrnout dosavadní poznatky, lze říci, že Olivi zastává *aktivní* teorii vnímání: především v tom smyslu, že k vnímání je nutné prvotní zaměření pozornosti. Vnější předměty vznik aktu přísně vzato nezapřičiňují, ale nějakou roli při něm mají (k tomuto se vrátíme v části 4). Kognitivní akt vnímání se nachází spíše „v mohutnosti než v jejím orgánu“.⁵⁷ A při popisu vnímání Olivi často zohledňuje hledisko první osoby: jak zakoušíme dynamiku pozornosti.

4. POZORNOST JAKO PROBLÉM PRO PASIVNÍ TEORII VNÍMÁNÍ

Na příkladu Bacona a Olivioho jsme představili dvě různé středověké teorie vnímání. Odpovědi na hlavní otázku tohoto článku (jaké jsou podmínky percepčního aktu) se u obou myslitelů velmi liší: Bacon tvrdí, že hlavní nutnou podmínkou vnímání je recepce *species* (tedy kauzálního účinku vnějšího předmětu) ve smyslovém orgánu. Olivi naopak za hlavní nutnou podmínku vnímání označuje *aspectus*, resp. zaměření pozornosti mohutnosti. (Oba pak doplňují další podmínky: u Bacona to bude stav orgánu a „*species* zraku“, u Olivioho přítomnost předmětu.) Nyní se zaměříme na to, jak by se teorie obou myslitelů vyrovnaly s námitkami svého názorového oponenta. V této části se zaměříme na otázku, zda Baconova spíše pasivní teorie vnímání je

⁵⁶ *Quodl.* I, q. 5 (ed. Defraia, 19): „*Presente potentia [...] factaque conuersione potentie super obiectum, potest semper sequi apprehensio talis obiecti [...]*“. Viz také *Sent.* II, q. 58 (ed. Jansen II: 473): „[...] *actio quae procedit ab anima post aspectum [...] et cum actuali terminatione obiecti est actio cognitionis seu apprehensionis ipsius obiecti.*“

⁵⁷ *Sent.* II, q. 73 (ed. Jansen III: 83): „[...] *actus cognitivus primo et immediatius est in potentia quam in eius organo [...]*“

schopna vysvětlit fenomén pozornosti. Následující část pak bude věnována otázce, zda Olivioho aktivní teorie dokáže vysvětlit jevy, v nichž zřetelně figuruje kauzalita předmětu.

U Olivioho jsme měli možnost spatřit příklon k perspektivě první osoby: k tomu, abychom nějakou událost mohli prohlásit za vnímání, je mnohem důležitější to, co sami zakoušíme, než to, že předměty kauzálně působí na naše smyslové orgány. Vyplývá však z Baconova důrazu na kauzální popis, že hledisko první osoby se v jeho pojednání vůbec neobjevuje? Nikoliv – popisy různých subjektivních percepčních zkušeností se v Baconových textech vyskytují naopak velmi často. I Bacon si implicitně uvědomuje, že existuje různost perspektiv: i když kauzální přenos účinku předmětu do našeho orgánu proběhne stejně, v různých případech může mít naše vnímání různou kvalitu. Jinými slovy, byť kauzální vztah může zůstat stejný (z hlediska třetí osoby), fenomenální obsahy vnímání (to, jak se nám věc jeví z hlediska první osoby) se mohou lišit. Při popisu fenomenální stránky vnímání Bacon používá termíny jako „ostrost zraku“ (*acumen visus*), případně mluví o jeho „schopnosti rozlišovat“ (*discretio visus*).

Zásadní rozdíl proti Olivimu však spočívá v tom, že vnitřní zkušenost v Baconově optice figuruje spíše jako *explanandum* než jako *explanans*. Zatímco pro Olivioho je zkušenost napínání pozornosti něčím, co poukazuje na zásadní prvek ve vysvětlení vnímání, pro Bacona je vnitřní zkušenost spíše výchozí situací, kterou je třeba vysvětlit. Jeho obecná strategie, jak vysvětlit variace v kvalitě či ostrosti našich vjemů, je proto „naturalistická“ – všechny odchylky od normálního vidění je třeba vysvětlit kauzálně: geometricky či fyziologicky.⁵⁸ Neostré či nejasné vnímání lze vysvětlit *geometricky* – co je na okraji zrakového pole, vidíme méně ostře než to, co je uprostřed, jelikož nejlépe vnímáme ty body povrchu předmětu, z nichž dopadají *species kolmo* na povrch našeho oka. Body na okraji zrakového pole nemohou vyslat *species*,

⁵⁸ Když v *Opus tertium* shrnuje obsah své *Perspektivy*, zmiňuje Bacon, že vyložil příčiny toho, proč se subjektivní kvalita vidění liší a proč někteří lidé vidí lépe než jiní: „[...] *exposui omnia que contingunt visui de bonitate videndi [...] dedi causas omnium eorum [...] Et adjunxi causas quare aliqui acutius, et discretius, et certius vident quam alii [...]*“ – *Op. tert.* (ed. Duhem, 84).

kteřá by dopadala kolmo, proto je vidíme nejasně.⁵⁹ Správnost percepčního obsahu může být také narušena při opilosti, nemoci či návalu hněvu – fungování smyslu dokonce může být ovlivněno i povoláním dané osoby. Ve všech těchto případech Bacon předkládá *fyzilogické* vysvětlení: jasnost vnímání ovlivňuje kondice našeho oka. Např. lidé, kteří se kvůli svému povolání zdržují na horkých místech (jako kováři, pekaři či kuchaři), mají přílišným teplem narušenou komplexi oka a často se stává, že nevidí dobře; opilí lidé pak zase vidí jednu věc dvojité či ve zdánlivém pohybu, jelikož komplexe jejich oka byla narušena přílišnou vlhkostí par, které v těle uvolnila síla vína.⁶⁰

Jak se však Baconova teorie vyrovná s fenoménem pozornosti? Jak jsme viděli v předchozí části, termínem „pozornost“ můžeme označovat dva různé duševní jevy: buď (a) obecnou bdělost či všímavost, nebo (b) selektivní vnímání, zaměřenost smyslu na konkrétní věc. Zatímco první jev znamená jednoduše být při vědomí a mít kognitivní mohutnosti pohotové a akceschopné, druhý jev souvisí více s vůlí a záměrným zaměřováním se na konkrétní podnět. Je Baconův výklad vnímání jako recepce *species* ve zrakovém orgánu schopen tyto jevy vysvětlit? S ohledem na oba jevy lze totiž proti Baconovu výkladu vznést protipříklady.

Představme si situaci, v níž všímavost ve smyslech zcela chybí: např. spící člověk má nezakryté uši a prostupné nozdry – mohou do nich tedy volně vstupovat *species* zvuku či vůní. Lze si představit i člověka s poruchou víček (lagofthalmos), který spí s otevřenými očima, ba dokonce mrtvé tělo, do jehož oči vcházejí *species*. Ačkoliv je v těchto případech splněna Baconovou teorií předložená nutná podmínka pro vnímání (recepce *species* ve smyslových orgánech), spícímu člověku ani mrtvému tělu percepční akty zajisté připisovat nebudeme.⁶¹

Jak by se Bacon s touto námitkou vyrovnal? Rozhodně by odmítl tvrzení, že v oku mrtvého těla může vzniknout akt vnímání. Percepční akt může totiž vzniknout pouze tehdy, je-li orgán „oživen“. Co to znamená? Bacon pro popis

⁵⁹ Viz *Persp.* I, d. 6, c. 2 (ed. Lindberg, 74–78).

⁶⁰ Viz *Persp.* II, d. 1, c. 3 (ed. Lindberg, 170–172).

⁶¹ Příklad se spícím člověkem jako argument proti pasivní teorii vnímání podává Olivi, *Sent.* II, q. 73 (ed. Jansen III: 89).

tohoto stavu používá termín z lékařské tradice: *spiritus*. Na rozdíl od tradice augustinovské, do níž patří Olivi, se však v lékařské tradici nejedná o termín označující nějaký duchovní rozměr, který by nutně vedl k dualismu. Slovem *spiritus* středověcí lékaři označovali (v návaznosti na Galéna a stoiky) velmi jemnou *látku* (či *pneuma*), která se rozlévá po těle a „oživuje“ je: umožňuje jednotlivým orgánům, aby vykonávaly své fyziologické funkce.⁶²

Je-li tělo v normálním bdělém stavu, plyne z mozku *spiritus* do optických nervů i oka a zraková schopnost se tak rozlévá po celém zrakovém ústrojí.⁶³ Během spánku je však *spiritu* bráněno v plynutí z mozku do smyslových orgánů,⁶⁴ a proto během něj smyslové orgány nepoužíváme a nemáme ani percepční akty. „Všímavost“ jakožto pohotovostní stav smyslového orgánu by pak Bacon vysvětlil pomocí výše uvedené extramisní teze. Je-li oko zdravé, koná sobě vlastní činnost a šíří na všechny strany *species* své zrakové schopnosti. V důsledku této činnosti jsou *species* předmětu i příslušná část prostředí zušlechťeny, *species* se stává přiměřenou oku a může do něj vstoupit.

Pokud Baconovy teze (dlužno dodat, že spíše příležitostné než systematické) interpretujeme takto, ukazuje se, že vnímání nelze chápat jako čistě mechanický proces, k němuž by postačovalo pouze to, že do zrakového ústrojí vstoupila *species*. Je třeba doplnit novou nutnou podmínku vnímání: oko musí být v pořádku a musí tedy být schopno vykonávat svou funkci. Spící člověk ani mrtvé tělo nevidí, byť by měli otevřené oči, do nichž by dopadaly *species* vnějších předmětů. V orgánech v obou případech chybí zraková schopnost, která by zušlechťovala okolní prostředí a umožňovala by *species* vstoupit do smyslového ústrojí – v případě spáče dočasně, v případě mrtvolky nevratně.

⁶² Tento stoicko-galénovský význam termínu *spiritus* se mohl v latinském prostředí rozšířit díky překladu dílka syrského křesťana Costy ben Luca (9. stol.), který se stal součástí aristotelického korpusu a běžně se četl na artistických fakultách. Zde se praví, že *spiritus* je jemná látka, která se šíří z mozku nervy a umožňuje funkci smyslů (Costa ben Luca, *De differentia animae et spiritus*, c. 1, ed. Barach, 121); jedná se o princip života, protože při smrti v těle pohyb *spiritu* ustává (*ibid.*, 123); díky *spiritu* jsme schopni poznávat (*ibid.*, c. 2, 126) a pokud je pohyb *spiritu* z různých fyziologických příčin (např. kvůli nemoci) narušen, ovlivňuje to i schopnosti našich smyslů (*ibid.*, 129).

⁶³ *Persp.* I, d. 4, c. 3 (ed. Lindberg, 54); II, d. 1, c. 3 (172).

⁶⁴ Roger Bacon, *Opus maius*, IV, c. 6 (ed. Bridges I: 140–141).

Jak vidno, Baconova teorie dokáže vysvětlit základní úroveň pozornosti – bdělost či všímavost našich smyslů. Dokáže však vysvětlit selektivní pozornost? Pro ilustraci tohoto fenoménu poslouží následující příklad: hledím na modrou tužku tak pozorně, že doslova přeslechnu, že mě někdo volá. Pokud je však vnímání recepce kauzálního účinku ve smyslovém orgánu, Bacon by zřejmě byl nucen tvrdit, že k takové situaci nemůže dojít. I když do mého oka dopadají *species* modré tužky, přesto zároveň ve svém uchu recipuji zvuk, který se ke mně šíří. Není jasné, jak by v Baconově teorii mohlo dojít k tomu, že zatímco účinek modré tužky je v oku přijat, účinek zvuku v uchu přijat není.

Bacon by se patrně mohl opět odvolat na nauku o *spiritu*: pokud se zaměřím na vidění tužky, veškerý *spiritus* se přesune do zrakového ústrojí a oživující síla je tedy odňata ze sluchového ústrojí.⁶⁵ Pohyb *spiritu* je však zjevně pouze jednou stránkou procesu selektivní pozornosti. Zásadnějším rysem tohoto fenoménu se zdá být spíše role, kterou v něm hraje naše vůle. Aktivní zaměření pozornosti při vnímání souvisí s určitým napínáním naší duševní kapacity, vědomým zaměřením se na konkrétní předmět a selekci určitých stimulů za současného opomenutí jiných. Tento proces má samozřejmě jistou fyziologickou realizaci, ale zásadní je rovněž jeho duševní vědomě zakoušená stránka. Bacon o takových případech volní selektivity na úrovni vnímání bohužel prakticky nemluví.⁶⁶ Lze tedy zřejmě uzavřít, že

⁶⁵ Takové vysvětlení selektivní pozornosti naznačuje Avicenna. Zakládá se na předpokladu jednoty vědomí (všechny smyslové mohutnosti jsou nějak svázané) a omezené kapacity naší pozornosti (pokud je velká část pozornosti upoutána zrakovými stimuly, zbývající kapacita pro zpracování sluchových stimulů je omezena). Viz Avicenna, *De an.* V, c. 7 (ed. Van Riet II: 158–160).

⁶⁶ Určitou výjimkou by mohl být Baconem několikrát zmíněný fenomén tzv. „nedbalosti zraku“ (*negligentia videndi*). Pokud se na něco podíváme pouze povrchně a nedbale, náš percepční akt je v různých ohledech nedokonalý a jeho obsah je klamný, neadekvátní vůči stavu světa. Baconovy poukazy na tyto situace by mohly dokazovat, že podle Bacona je součástí vnímání i nějaké volní snaha.

Nedbalost zraku může podle Bacona způsobit např. diplopii – tj. to, že se nám jeden předmět jeví dvakrát. Vysvětlení, které Bacon předkládá, je zjevně *ad hoc* a porušuje některé principy Baconova výkladu vnímání – *Persp.* I, d. 6, c. 4 (ed. Lindberg, 90); *Persp.* II, d. 1, c. 3 (ed. Lindberg, 176). Zdá se totiž, že Bacon zde předpokládá: (a) extramísni vysvětlení vnímání (vnímáme to, co zastaví „proud“ zrakové síly, která vychází z našich očí) a (b) možnost toho, že předmětem našeho vnímání se za určitých okolností může stát sama *species*. K diplopii způsobené nedbalostí zraku pak podle něj dochází proto, že proud *species* z našich očí je slabší a zastavuje

Bacon se fenoménu selektivní pozornosti nevěnuje dostatečným způsobem. Koneckonců, selektivní pozornost je při kauzálním popisu často odsunuta do pozadí a představuje problém pro pasivní teorie vnímání obecně.⁶⁷

Jak jsme viděli v této části, fenomény související s pozorností nejsou v pasivních teoriích vnímání výchozím bodem. Pro Bacona je důležitější směr od světa k pozorovateli, který vede od kauzálního přenosu *species* v prostředí, přes rekonstrukci „obrazu“ předmětu z bodových *species* v oku až po přenos tohoto obrazu optickým nervem do mozku. V rámci optiky se proto příliš nevěnuje systematickému výkladu „vyšších“ psychických procesů počínaje vědomím a konče distribucí pozornosti mezi jednotlivé smysly. K fenoménům souvisejícím s pozorností se tedy takřka nedostává.

Naopak Olivioho aktivní teorie vnímání je pro výklad takových fenoménů přirozeně dobře uzpůsobena. Základní bdělost či všímavost smyslů zajišťuje obecný *aspectus*, který je ve smyslu přítomen víceméně stále; selektivní pozornost může jednoduše vysvětlit tím, že každému aktu vnímání předchází *aspectus*, jehož pohyb je ovlivňován vůlí.

jej nejen až předmět, ale už i *species* předmětu blízko něj, která je ještě silná, jelikož ji neoslabil pokračující replikace. V takových případech dochází k tomu, že daný předmět vidíme dvakrát – jednak vidíme předmět sám, jednak se předmětem našeho vnímání stává také *species*, která je blízko předmětu. (Jinde Bacon podotýká, že z obdobných důvodů někdy také daný předmět vidíme větší, než ve skutečnosti je – viz *ibid.* III, d. 2, c. 4, 320.) Nedbalost zraku může také způsobit, že při pohledu na kapky rosy vidíme všechny barvy duhy (*Op. maius* VI, c. 8, ed. Bridges II, 191). Bacon takové situace většinou uvádí v jedné skupině s případy lidí, kteří mají slabý zrak nebo jejichž zraková síla byla nějak jinak narušena.

Na základě těchto příkladů se zdá, že Bacon implicitně předpokládá, že součástí patričního percepčního aktu je určitá *vūle* či snaha vidět správně – pokud tato není přítomna, je naše zraková síla oslabena a adekvátnost percepčních obsahů je narušena. Bacon bohužel případné zapojení vůle do vnímání (pokud je mi známo) nikterak podrobněji nerozebírá, resp. uchyluje se opět ke kvazi-fyziologickému vysvětlení na základě emise zrakového pneumatu, které je navíc nekoherentní s jádrem jeho teorie.

⁶⁷ Způsoby, jakým této výzvě čelili zastánci pasivních teorií vnímání v latinské filosofické tradici, představují Pasnau, *Theories of Cognition in the Later Middle Ages*, 125–178 (Akvinský, Ockham), či Cees Leijenhorst, „Attention Please! Theories of Selective Attention in Late Aristotelian and Early Modern Philosophy“, in *Mind, Cognition and Representation: the Tradition of Commentaries on Aristotle's De anima*, ed. Paul J. J. M. Bakker, Johannes M. M. H. Thijssen (Aldershot: Ashgate, 2007), 205–230 (Fracastoro, Zabarella, Descartes a Hobbes).

5. KAUZALITA PŘEDMĚTU JAKO PROBLÉM PRO AKTIVNÍ TEORIE VNÍMÁNÍ

V předchozí části jsme viděli, že pozornost představuje problematický fenomén pro pasivní teorie percepce, zvláště pak pro teorii Baconovu. V této části se zaměříme na kauzalitu a ukážeme, jaké výzvy předkládá zastáncům aktivních teorií percepce a jak konkrétně se s nimi Olivi vyrovnává. Zdůrazněme, že Olivi *nepopírá*, že předměty kauzálně působí na smyslové *orgány*; odmítá pouze kauzální vliv předmětů na příslušné smyslové *mohutnosti*, jelikož mohutnosti – jakožto části duše – jsou materiálním předmětům nadřazeny.⁶⁸

Proti tomu však lze vznést námitky a poukázat na případy, v nichž se dá intuitivně tvrdit, že účinná kauzalita materiálního předmětu nějakou roli při vzniku percepčního aktu má. Jedním z těchto případů je jev, který dnes psychologové nazývají podměťově řízená pozornost (*stimulus-driven attention*). Představme si situaci, kdy pozorně nasloucháme svému kolegovi v rozhovoru. Najednou za našimi zády – tedy v prostoru, od nějž jsme odvráceni – zazní nějaký hlasitý a pronikavý zvuk, např. někdo zakřičí. Tento stimul okamžitě přitáhne naši pozornost a vyvolá v nás sluchový kognitivní akt, jímž tento křik uchopujeme. Jak se zdá, původcem tohoto aktu musel být kauzální vliv předmětu na naši smyslovou mohutnost – *aspectus* našeho sluchu byl přece zcela obrácen ke kolegovi. To by však znamenalo, že silné podněty mohou kauzálně působit na naše mohutnosti a vyvolávat v nich kognitivní akty, a to *bez předchozího obrácení pozornosti*.

Olivi se však domnívá, že ani pro vysvětlení těchto případů není nutné dovolávat se kauzality předmětu; postačuje rozlišení dvou typů pozornosti (které jsme zavedli výše). I když je náš sluch (či jiný smysl) silně a soustředěně zaměřen na nějaký předmět (a nachází se v něm tedy vymezený *aspectus*), přesto v něm zároveň zůstává jakási obecná pozornost či „latentní obrácenost k celé hemisféře“ (*oculta conversio ad totum emisperium*). Pokud se v prostoru,

⁶⁸ Olivi *nepopírá existenci species* – souhlasí s tím, že *species* se multiplikují v prostředí a lze jimi vysvětlit např. šíření světla – viz např. Petr Olivi, *Epistola ad fratrem R.*, § 13 (ed. Piron: 55–56). *Species* materiálních předmětů však zůstávají na tělesné rovině, nemohou tedy působit na duševní mohutnosti, a tudíž nehrají ani roli při vzniku kognitivních aktů.

kam dosahuje tato naše obecná pozornost, vyskytne nějaký výrazný podnět (např. silný zvuk), náš sluch jej hned začne vnímat, aniž by tomuto vjemu muselo předcházet zvláštní obrácení pozornosti k tomu předmětu vyvolané naší vůlí.⁶⁹ Byť se v tomto vnímání projevuje určitá „vnucenost“, která by poukazovala spíše na podvolení se kauzálnímu působení než na volní obrat pozornosti, Olivi je schopen tento jev vysvětlit za pomoci pozornosti bez odvolání se na kauzální působení.

Kauzalita má však při vnímání i jinou roli: zdá se být tím, co determinuje obsah percepčního aktu. Intuitivně se zdá, že můj akt vidění modré tužky je právě o této modré tužce proto, že tato tužka jej *zapříčinila*. Olivi by s touto intuicí do jisté míry souhlasil: na individuaci obsahu kognitivního aktu se opravdu nějakým způsobem podílí kauzální spojení mezi předmětem a mohutností; koneckonců, přítomnost předmětu je podle Oliviho, jak bylo zmíněno výše, jednou z nutných podmínek vzniku kognitivního aktu. Avšak ne všechno, co je *nutně* vyžádáno ke vzniku něčeho, musí mít povahu účinné příčiny, poznamenává Olivi.⁷⁰ Spojení mezi předmětem a mohutností proto nemá povahu *účinné* kauzality, jíž by předmět vtiskával svůj účinek do mohutnosti (jak by předpokládal Bacon). Podle Oliviho má toto spojení povahu tzv. terminativní či „usměrňující“ kauzality (*causa terminativa*).⁷¹

O co přesně se jedná? Jak bylo uvedeno výše, Olivi trvá na tom, že účinnou příčinou kognitivního aktu je mohutnost sama. Když však vytváří kognitivní akt, musí být aktivita mohutnosti nějak „vymezena“ či „usměrněna“

⁶⁹ Petr Olivi, *Quaestio de locutionibus angelorum*, § 32 (ed. Piron): „[...] licet intellectus vel auditus sint ad aliud fortiter conversi, nihilominus remanet in ipso auditu quedam occulta conversio ad totum emisperium ita quod si ibi fiat vehemens sonus, subito percipit illum, non preeunte aliqua nova conversione auditus ad illum, quia sufficebat ad hoc predicta conversio occulta [...]“ Olivi se dokonce domnívá, že i během spánku je *aspectus* v mohutnostech v nějaké minimální míře přítomný – viz *Sent. II*, q. 72 (ed. Jansen III: 26–27).

⁷⁰ *Sent. II*, q. 58 (ed. Jansen II: 419).

⁷¹ K tomuto konceptu viz Pasnau, *Theories of Cognition in the Later Middle Ages*, 119–121, Toivanen, *Perception and the Internal Senses*, 145–150. Širší kontext kauzality *sine qua non* (se zaměřením na Duranda ze St. Pourçain) rozebírá Jean-Luc Solère, „*Sine qua non* Causality and the Context of Durand’s Early Theory of Cognition“, in Speer, Andreas; Retucci, Fiorella; Jeschke, Thoma; Guldentops, Guy (eds.), *Durand of Saint-Pourçain and his Sentences Commentary: Historical, Philosophical, and Theological Issues* (Leuven: Peeters Publishers, 2014).

(vyžaduje *terminatio*).⁷² Moje zraková schopnost může sice vytvořit kognitivní akt vidění, ale sám o sobě by takový akt byl prázdný. Proto mohutnost potřebuje nějaké usměrnění ze strany předmětů, díky nimž je percepční akt naplněn obsahem. Když je kognitivní akt (a *aspectus*, který jej předchází) „zachycen v předmětu“, akt tento předmět „do sebe intencionálně nasává“, popisuje metaforicky Olivi – a tím se podle předmětu „vytváří“.⁷³

Opakuje se zde tedy jeden aspekt Olivioho teorie vnímání, který byl nastiňen výše: nutnou podmínkou percepčního aktu je prvotní zaměření pozornosti; nejedná se však o podmínku postačující – k tomu, aby akt vznikl, je nutná ještě přítomnost předmětu. K témuž Olivi dochází i tehdy, je-li otázka reformulována v kauzálních termínech. Co je účinnou příčinou percepčního aktu? Jelikož akty jsou životné a spirituální, musely svou povahu převzít od svého původce, kterým může být pouze duševní mohutnost (a nikoliv předměty, které jsou pouze tělesné a neživé).⁷⁴ Účinnou příčinou percepčních aktů je tedy příslušná smyslová mohutnost. Avšak tato mohutnost nemůže vytvořit kognitivní akt s určitým obsahem, není-li „usměrněna“ předmětem jakožto termínem, koncovým bodem tohoto aktu. Proto předměty s mohutností při produkci kognitivních aktů v určitém smyslu spolupracují – nikoliv však jako příčiny účinné, nýbrž jako příčiny terminativní.⁷⁵

Jak si však představit takovou kauzalitu, která není účinná, ale pouze „usměrňující“? Olivi koncept ilustruje následujícím příkladem: představme si sluneční paprsky, které dopadají na nějakou nádobu. Je jasné, že sluneční světlo přijímá svou povahu ze slunce samotného. Když však toto světlo dopadne do kruhové nebo trojúhelníkové nádoby, převezme její kruhovitý nebo trojúhelníkovitý tvar. Uvažujeme-li o příčině této události, nemůžeme říci, že by nádoba tento tvar světla zapříčinila účinně (*non effective*); nějakou

⁷² *Sent.* II, q. 72 (ed. Jansen III: 10).

⁷³ *Ibid.*, 35: „[...] *actus et aspectus cognitivus figitur in obiecto et intentionaliter habet ipsum intra se imbibitum* [...] *In qua quidem* [...] *imbibitione actus intime conformatur et configuratur obiecto* [...]“

⁷⁴ *Sent.* II, q. 58 (ed. Jansen II: 463); *Sent.* II, q. 72 (ed. Jansen III: 23).

⁷⁵ *Ibid.*, 10: „[*Vis activa*] *absque tali termino et terminatione non posse agere suum actum et posse hoc cum ipso, ita quod intrinseca et formalis terminatio virtutis activae est vere coefferens actionem ipsius virtutis; quia virtus absolute sumpta non est sufficiens activum, nisi cum est sufficienter terminata per obiectum seu in obiectum.*“

roli však měla – a to terminativní (*solum terminative*). Účinnou příčinou světla v nádobě je přirozeně slunce; samotné však nemohlo zapříčinit kruhovitý nebo trojúhelníkový tvar: kauzální síla slunce musela být „usměrněna“ nádobou.⁷⁶

Není však Olivioho tvrzení o terminativní kauzalitě předmětu nekoherentní s jeho tezí, že předměty kauzálně nepůsobí na smyslové mohutnosti? Zdá se, že Olivi v tomto problému nespátřoval. Popření působnosti předmětů na smyslové mohutnosti je zjevně třeba chápat ve smyslu *účinné* kauzality. Účinná kauzalita byla u Olivioho (stejně jako u Bacona) spojena s představami o nadřazenosti činitele nad recipientem a podmanění druhého tím prvním – jedná se o takový typ zapříčinění, při němž se aktivní entita „vzepne“, obrátí se směrem k trpné entitě a snaží se ji ovládnout.⁷⁷ V tomto (a právě v tomto) smyslu účinné příčiny nemohou předměty kauzálně působit na smyslové mohutnosti.

Olivi však nepopírá, že předměty mají kauzální vliv na naše vnímání *v nějakém slabším smyslu*. Chceme-li lépe pochopit, co tím Olivi chce říci, můžeme si pomoci pojmem kontrafaktuální závislosti, který do teorie kauzality zavedl David Lewis. Pomocí tohoto pojmu jsou postihnuty všechny instance kauzálního spojení, aniž by bylo třeba postulovat nějaké metafyzické robustní založení tohoto spojení (např. aristotelický přenos formy z činitele do recipienta). Zhruba řečeno, podle Lewise můžeme tvrdit, že událost A zapříčinila událost B, jestliže platí, že pokud by nenastalo A, potom by nenastalo B (tj. B je *kontrafaktuálně závislé* na A).⁷⁸ Reformulováno se zřetelem na Olivioho

⁷⁶ Sent. II, q. 58 (ed. Jansen II: 414–415): „*Assimilatur igitur actus obiecto tamquam suo intimo termino, non tanquam suo efficienti [...] Et potest huius dari quaecunque exemplum in lumine solis, de quo clarum est quod totam essentiam suam accipit a luce solari. Cum enim sol illuminat unum vas rotundum aut triangulare, lumen quod est in vase habet figuram rotundam vel triangularem, non quod ipsum vas effective produxerit in eo hanc figuram, sed solum terminative. Sol igitur ad praesentiam talis termini potuit lumen facere sic figuratum, quod tamen per se et absolute, absque scilicet omni termino, non posset.*“ Viz také Sent. II, q. 72 (ed. Jansen III: 35–36).

⁷⁷ Sent. II, q. 111 (ed. Jansen III: 273–274): „[...] *modus efficiendi [...] est per conversionem et erectionem virtutis activae in patiens, ita quod aspectu dominativo fertur in illud.*“

⁷⁸ Viz David Lewis, „Veridical Hallucination and Prosthetic Vision“, *Australasian Journal of Philosophy* 58 (1980) a Fish, *Philosophy of Perception*, 113–118.

teorii vnímání: lze říci, že usměrnění (*terminatio*) činnosti zraku modrou tužkou *zapříčinilo* mé vnímání modré tužky, jelikož kdyby modrá tužka nebyla v mém zorném poli (a nemohla by usměrnit kognitivní činnost mé zrakové mohutnosti), k mému vnímání modré tužky by nedošlo.⁷⁹

V žádném případě zde nechceme tvrdit, že Olivi anticipoval Lewisovo chápání kauzality; pouze se domníváme, že zohlednění plodů moderní analytické filosofie zde napomůže k lepšímu porozumění filosofii středověké.⁸⁰ Je-li toto mínění oprávněné, potom lze tvrdit, že v kauzální analýze vzniku percepčního aktu Olivi rozlišoval dvojí typ zapříčinění: jednak je zde tradiční účinná kauzalita pochopená jako předávání účinku činitele recipientovi (účinnou příčinou percepčního aktu je smyslová mohutnost), jednak zde hraje roli terminativní kauzalita, kterou lze chápat jako typ kauzálního spojení s méně robustními ontologickými závazky (terminativní příčinou percepčního aktu je vnější předmět). Toto čtení by podporovalo i Olivioho tvrzení, že terminativní kauzalitu by bylo možno zahrnout do *široce pojaté* skupiny účinných příčin.⁸¹

Závěrem této části můžeme konstatovat, že zjevný kauzální vztah mezi předmětem a percepčním aktem není pro Olivioho aktivní teorii vnímání natolik problematický, jak by se zprvu možná zdálo. Tzv. podmíněně řízenou pozornost je Olivi schopen v rámci své teorie pokrýt odkazem na nevymezenou pozornost mohutnosti, tj. bez nutnosti odvolání se na kauzalitu předmětu (k čemuž by se patrně přiklonil Bacon, kdyby se daným fenoménem zabýval). V otázce, co determinuje obsah kognitivního aktu (v níž by Bacon odkázal na kauzalitu, jelikož akt je vlastně přítomnost *species* v orgánu a *species* je jednak účinek, jednak podobnost předmětu), se Olivi také snaží odkázat

⁷⁹ Zdá se, že Olivi terminativní kauzalitu takto chápal: v citaci v pozn. 75 říká, že „bez [předmětu jakožto] termínu a usměrnění z jeho strany nemůže [mohutnost] činit svůj akt [vnímání tohoto předmětu], s předmětem však může“.

⁸⁰ Především je třeba podotknout, že Lewis chce definovat veškerou kauzalitu; kdežto naším záměrem je zde poukázat pouze na to, že Olivioho terminativní příčina není ontologicky zavazující, přesto je však v určitém ohledu „účinná“, jelikož něco způsobuje.

⁸¹ *Sent.* II, q. 72 (ed. Jansen III: 10): „[...] *obiectum* [...] *non habeat simpliciteret proprie rationem efficientis* [...] *est solum terminus ipsius aspectus et actus cognitivivi: nihilominus potest large connumerari inter causas efficientes* [...]“

na kauzální spojení mezi předmětem a mohutností, zároveň však odmítá, že by se jednalo o účinnou kauzalitu. Proto zavádí pojem terminativní kauzality, která je slabší než aristotelsky pojaté předávání účinku a lze ji zřejmě chápat jako kontrafaktuální závislost. Olivioho aktivní teorie vnímání je tedy schopna podat popis vzniku vnímání i z hlediska třetí osoby, v kauzálních termínech. Olivio však zároveň neopomene dodat, že toto kvazi-kauzální působení předmětu má rovněž svůj projev z hlediska první osoby ve zkušenosti určité „vnucenosti“, se kterou se předměty nabízejí našemu zraku.⁸²

6. ZÁVĚR

Ve studii byly představeny dvě středověké teorie percepce. Teorie Rogera Bacona pracuje s konceptem *species* jakožto kauzálním účinkem, který se multiplikuje od předmětu až do zrakového orgánu, kde vyvolá fyziologickou změnu, kterou je třeba chápat jako vnímání. Byť jsou zde určité prvky aktivity (extramise, která zušlechťuje prostředí), je Baconovu teorii třeba chápat spíše jako pasivní. Percepční akt je pak událostí odehrávající se v orgánu živé bytosti (v případě zraku konkrétně v optickém chiasmatu). Hlavní nutnou podmínkou aktu je recepce *species*; jak jsme však ukázali, musí být splněna také další podmínka: orgán musí být v akceschopném stavu, tj. musí být „oživen“ skrze *spiritus*. Naopak teorie Petra Olivioho pracuje s pojmem *aspectus* jakožto zaměřením pozornosti, které nutně předchází každému percepčnímu aktu. Zaměření pozornosti je sice nutnou podmínkou percepčního aktu, avšak nikoliv postačující: aby došlo k vnímání, je vedle pozornosti nutná ještě přítomnost vnějšího předmětu. Olivioho teorie je zjevně aktivní – nejen kvůli důrazu, který klade na roli pozornosti při vnímání, ale rovněž kvůli Olivioho tvrzení, že kauzální aktivita při vzniku percepčního aktu spočívá především na smyslové mohutnosti.

Měli jsme také možnost spatřit, jak se obě teorie vyrovnávají s námitkami vedenými z opačné pozice. Baconův výklad je silný především při popisu kauzálního rozměru vnímání, prakticky vůbec však nezkoumá takové jevy jako selektivní pozornost. Sice si implicitně uvědomuje rozdíl mezi kauzálním

⁸² Viz *Sent.* II, q. 72 (ed. Jansen III: 43).

rozměrem vnímání (interakce mezi předmětem a naším zrakovým orgánem jakožto optickým systémem) a subjektivní rovinou zkušenosti vnímání (např. fenomenální obsahy vnímání), druhá rovina je však vždy pouze něčím, co je třeba vysvětlit tou první. Subjektivně zakoušené fenomény nepřinášejí nic pro vysvětlení vnímání. Bacon věnuje prostor spíše pečlivě geometrické, fyzikální a fyziologické analýze multiplikace *species* skrze prostředí, části oka a optický nerv.

Naopak Olivioho výklad je silný především na úrovni vědomé zkušenosti. Vnímání je událost, která se přísně vzato odehrává spíše ve smyslové mohutnosti než v orgánu; mohutnost je pak částí duše, která je principem života a z člověka dělá kognitivního činitele spíše než jen kauzální systém. Olivioho teorie je proto dobře disponovaná pro popis takových jevů, jako je pozornost. Nicméně i s problematikou kauzálního vlivu předmětu se Olivi dokáže vypořádat. Předměty sice na mohutnost nemohou působit jakožto účinné příčiny (jelikož duševní mohutnosti jsou materiálním předmětům ontologicky nadřazené), avšak na vzniku percepčního aktu se přece jen nějak podílejí. Předměty usměrňují a završují kognitivní činnost (bez nich by kognitivní akt nemohl vzniknout) a vymezují obsah kognitivního aktu. Olivi proto předměty považuje za terminativní příčiny percepčních aktů. Jak bylo ukázáno, terminativní příčina je méně ontologicky robustní než tradiční účinná příčina a lze ji chápat jako kontrafaktuální závislost.

Rozdíly v šíři záběru i akcentech obou teorií lze považovat za důsledek faktu, že tito dva autoři sledovali jiné záměry a opírali se o jiné autority. Zatímco Bacon se zaměřuje především na zrak, chce předložit optickou teorii (v premoderním slova smyslu: tj. podat geometrický, fyzikální a fyziologický popis *zrakového* vnímání a optických jevů) a opírá se přitom především o tradici optiky (Alhacen) a přírodní filosofie (Aristotelés); Olivioho oblastí zájmu je spíše „psychologie“, tedy popis smyslovosti obecně s ohledem na její subjektivní rozměr. Byť roli autorit programově umenšuje, jeho výklad nese určité stopy Augustinova vlivu.⁸³

⁸³ Tato studie vznikla v rámci projektů FF OU SGS02/FF/2015 *Středověké prameny – úskalí jejich interpretace a zpřístupnění III* a SGS15/FF/2016–2017 *Realita a skutečnost ve středověku*.

BIBLIOGRAFIE

PRAMENY

- ARISTOTELÉS. „O vzniku a zániku“. In Aristotelés, *Člověk a příroda*, přeložili A. Kříž a M. Mráz, 59–164. Praha: Svoboda, 1984. [*De gener. et corr.*]
- AVICENNA LATINUS. *Liber de anima seu sextus de naturalibus*. Edidit S. van Riet. 2 svazky. Leiden: Brill, 1968–1972. [*De an.*]
- COSTA BEN LUCA. „De differentia animae et spiritus“. In Carl Sigmund Barach, *Excerpta e libro Alfredi Anglici De motu cordis, item, Costa ben Lucae De differentia animae et spiritus liber translatus a Johanne Hispalensi*, 115–139. Innsbruck, 1878.
- JAN PECKHAM. *Tractatus de perspectiva*. Edidit D. C. Lindberg. St. Bonaventure, NY: The Franciscan Institute, 1972. [= *De persp.*]
- PETR OLIVI. „Epistola ad fratrem R.“. Ediderunt S. Piron et al. *Archivum Franciscanum Historicum* 91 (1998): 33–64.
- . „Quaestio de locutionibus angelorum“. Ed. S. Piron. *Oliviana* 1 (2003). Online, URL = (<http://oliviana.revues.org/18>).
- . *Quaestiones in secundum librum Sententiarum*. Ed. B. Jansen. 3 svazky. Quaracchi: Collegium S. Bonaventurae, 1922–1926. [*Sent.* II]
- . *Quodlibeta quinque*. Edidit S. Defraia. Grottaferrata: Collegium S. Bonaventurae, 2002. [*Quodl.*]
- ROBERT GROSSETESTE. „De iride seu De iride et speculo“. Edidit Ludwig Baur. In Ludwig Baur, *Die Philosophischen Werke des Robert Grosseteste, Bischofs von Lincoln*, 72–78. Münster: Aschendorff Verlag, 1912. [*De iride*]
- ROGER BACON. „De multiplicatione specierum“. Edidit D. C. Lindberg. In David C. Lindberg, *Roger Bacon's Philosophy of Nature*, 1–268; 343–362. Oxford: Clarendon Press, 1983. [*DMS*]
- . *The Opus maius of Roger Bacon*. Edidit J. H. Bridges. 3 svazky. Oxford – Edinburgh, 1897–1900. [*Op. maius*]
- . „Opus tertium“. In *Un fragment inédit de l'Opus tertium de Roger Bacon*, ed. P. Duhem. Florence: Quaracchi, 1909. [= *Op. tert.*, ed. Duhem]
- . „Perspectiva“. Edidit D. C. Lindberg. In David C. Lindberg, *Roger Bacon and the Origins of Perspectiva in the Middle Ages*, 1–338. Oxford: Oxford University Press, 1996. [*Persp.*]

LITERATURA

- BURR, DAVID. *The Persecution of Peter Olivi*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1976.
- FISH, WILLIAM. *Philosophy of Perception: A Contemporary Introduction*. New York – London: Routledge, 2010.
- HACKETT, JEREMIAH, ed. *Roger Bacon and the Sciences. Commemorative Essays*. Leiden: Brill, 1997.
- HASSE, DAG NIKOLAUS. *Avicenna's De Anima in the Latin West: The Formation of a Peripatetic Philosophy of the Soul, 1160–1300*. London: The Warburg Institute, 2000.
- HEIDER, DANIEL. „Francisco de Toledo, Francisco Suárez, Manuel de Góis and Antonio Rubio on the Activity and Passivity of the External Senses“. In *Cognitive Psychology in Early Jesuit Scholasticism*, ed. Daniel Heider, 38–66. Neunkirchen-Seelscheid: Editiones Scholasticae, 2016.
- . „Suárezova teorie vzniku *species sensibilis* a kognitivního aktu vnějších smyslů v kontextu středověké a renesanční filosofie“. *Organon F* 22 (2015): 227–247.
- KOBUSCH, THEO. *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*. Praha: OIKOYMENH, 2013. Přel. M. Pokorný.
- LEIJENHORST, CEES. „Attention Please! Theories of Selective Attention in Late Aristotelian and Early Modern Philosophy“. In *Mind, Cognition and Representation: the Tradition of Commentaries on Aristotle's De anima*, ed. Paul J. J. M. Bakker a Johannes M. M. H. Thijssen, 205–230. Aldershot: Ashgate, 2007.
- LEWIS, DAVID. „Veridical Hallucination and Prosthetic Vision“. *Australasian Journal of Philosophy* 58 (1980): 239–249.
- LIČKA, LUKÁŠ. „Perception and Objective Being: Peter Auriol on Perceptual Acts and their Objects“. *American Catholic Philosophical Quarterly* 90 (2016): 49–76.
- LINDBERG, DAVID C. *Roger Bacon and the Origins of Perspectiva in the Middle Ages*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- . *Roger Bacon's Philosophy of Nature*. Oxford: Clarendon Press, 1983.
- . *Theories of Vision from al-Kindi to Kepler*. Chicago: University of Chicago Press, 1981.
- MACHULA, TOMÁŠ. *Causa efficiens: příčina účinná a princip kauzality mezi realismem a redukcionismem*. České Budějovice: Teologická fakulta JU, 2009.

- MATTHEWS, GARETH B. „A Medieval Theory of Vision“. In *Studies in Perception: Interrelations in the History of Philosophy and Science*, ed. Peter. K. Machamer a Robert G. Turnbull, 186–199. Columbus: Ohio State University Press, 1978.
- MOLE, CHRISTOPHER. „Attention“. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2013 Edition)*, ed. Edward N. Zalta. Online, URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/attention/>.
- NOVÁK, LUKÁŠ a VLASTIMIL VOHÁNKA. *Kapitoly z epistemologie a noetiky*. Praha: Krystal OP, 2015.
- PASNAU, ROBERT. *Theories of Cognition in the Later Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- POKORNÝ, MARTIN. „Roger Bacon a zrod účinného slova“. In Roger Bacon, *De signis / O znacích*, 7–109. Praha: OIKOYMENH, 2010.
- SILVA, JOSÉ FILIPE. „Medieval Theories of Active Perception: An Overview“. In *Active Perception in the History of Philosophy: From Plato to Modern Philosophy*, ed. José Filipe Silva a Mikko Yrjönsuuri, 117–146. Dordrecht: Springer, 2014.
- SILVA, JOSÉ FILIPE a JUHANA TOIVANEN. „The Active Nature of the Soul in Sense Perception: Robert Kilwardby and Peter Olivi“. *Vivarium* 48 (2011): 245–278.
- SILVA, JOSÉ FILIPE a MIKKO YRJÖNSUURI. „Introduction: The World as a Stereogram“. In *Active Perception in the History of Philosophy: From Plato to Modern Philosophy*, ed. José Filipe Silva a Mikko Yrjönsuuri, 1–7. Dordrecht: Springer, 2014.
- SMITH, A. MARK. „Getting the Big Picture in Perspectivist Optics“. *Isis* 72 (1982): 568–589.
- SOLÈRE, JEAN-LUC. „Sine qua non Causality and the Context of Durand’s Early Theory of Cognition“. In Speer, Andreas; Retucci, Fiorella; Jeschke, Thoma; Guldentops, Guy (eds.). *Durand of Saint-Pourçain and his Sentences Commentary: Historical, Philosophical, and Theological Issues*, 185–227. Leuven: Peeters Publishers, 2014.
- TACHAU, KATHERINE H. „Approaching Medieval Scholars’ Treatment of Cognition“. In *Intellect et imagination dans la philosophie médiévale*, ed. Maria Candida Pacheco a José Francisco Preto Meirinhos, svazek I: 1–34. Turnhout: Brepols, 2006.
- . „Seeing as Action and Passion in the Thirteenth and Fourteenth Centuries“. In *The Mind’s Eye: Art and Theological Argument in the Middle Ages*, ed. Jeffrey F. Hamburger a Anne-Marie Bouché, 336–359. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005.

- . *Vision and Certitude in the Age of Ockham: Optics, Epistemology and the Foundations of Semantics, 1250 – 1345*. Leiden: Brill, 1988.
- TOIVANEN, JUHANA. „The Fate of the Flying Man: Medieval Reception of Avicenna’s Thought Experiment“. In *Oxford Studies in Medieval Philosophy*, ed. Robert Pasnau, vol. III: 64–98. Oxford University Press, 2015.
- . *Perception and the Internal Senses: Peter of John Olivi on the Cognitive Functions of the Sensitive Soul*. Leiden: Brill, 2013.

Lukáš Lička se odborně zabývá středověkou filosofií 13. a 14. století; tematicky se zaměřuje na problémy související s teorií poznání a filosofií mysli (psychologie mohutnosti, vnímání, intencionalita, vědomí a pozornost, dějiny optiky). V současnosti dokončuje doktorské studium filosofie na Ostravské univerzitě a připravuje se na obhajobu disertační práce s názvem *Smyslové vnímání a aktivita smyslů podle Petra Olivioho a Petra Auriola*.

E-mail: lukas.licka@outlook.com

Adresa: Katedra filozofie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Reální 5, 701 03 Ostrava

Web: <http://lukaslicka.wordpress.com/>

SUMMARIUM

Sensatio, causalitas, attentio: Rogerus Baco et Petrus Olivi

In hac dissertatione de condicionibus, quas sensatio requirit, agitur. Duae diversae de sensatione doctrinae introducuntur, quae a duobus philosophis mediae aetatis ex ordine fratrum minorum propositae sunt – scilicet a Rogero Bacone (1214/1220–1292) et Petro Olivi (circa 1248–1298). Baco praesertim relationem causalem obiecti ad organum sensus in doctrina sua de multiplicatione specierum investigavit. Opinione Baconis condicio sine qua sensatio non est possibilis, est receptio speciei ope organi plene dispositi. Olivi e contra potentiam sensitivam docuit esse activam, opinans condicionem, sine qua sensatio fieri non potest, esse “aspectum”, directionem scilicet attentionis potentiae nostrae in obiectum. Ultra in hac dissertatione investigatur, utrum et quomodo uterque auctor solvere possit argumenta ab altero proposita – utrum scilicet in doctrina Baconis attentio explicari possit, et quaenam sit causalitas obiecti in doctrina Olivi.

ABSTRACT

Sensation, Causality, and Attention: Roger Bacon and Peter Olivi

This paper investigates what conditions are to be met for sensory perception to occur. It introduces two different theories of perception that were held by two medieval Franciscan thinkers — namely, Roger Bacon (1214/1220–1292) and Peter Olivi (ca. 1248–1298). Bacon analyses especially the causal relation between the object and the sensory organ in his doctrine of the multiplication of species. In his view, a necessary condition of perception is the reception of the species in a fully disposed sensory organ. On the contrary, Olivi stresses the active role of the sensory power. A necessary condition of sensation is the aspectus — i.e. the focus of our power’s attention on the object. Furthermore, the paper investigates whether and how each of the two thinkers can deal with the arguments proposed by his opponent — namely whether Bacon’s theory is able to explain attention and what the causal role of the object in Olivi’s theory is.